

Dit boek vormt het derde deel in een drieluik over maatschappelijke vernieuwers. Na de ondernemer en de burger en de professional, nu het gezin. Feit is echter dat de term gezin niet echt wordt geassocieerd met vernieuwing, eerder met het omgekeerde, met traditionele verhoudingen. Dit beeld is echter niet terecht, de grote meerderheid van de gezinnen in Nederland heeft allang een vernieuwingsproces doorgemaakt. Het gezin biedt zijn leden niet alleen maar de noodzakelijke beschutting en liefde, maar ook een permanente training in het samenwerken van mensen met verschillende posities en rollen. In dit boek vertellen Nederlandse en buitenlandse ouders hoe ze dat in de dagelijkse praktijk voor elkaar krijgen.

Gezocht: maatschappelijke vernieuwers
Gevonden: het gezin

Gezocht:
maatschappelijke vernieuwers

Gevonden:
het gezin

Gezocht:
maatschappelijke vernieuwers

Gevonden:
het gezin

Colofon

Publicatie van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA
Buitenom 18, Postbus 30453, 2500 GL Den Haag
Telefoon (070) 342 48 72
Fax (070) 392 60 04
Email wi@cda.nl
Internet www.cda.nl/wi

In samenwerking met:

spring associates

Spring Associates,
Stadhouderskade 140, 1074 BA Amsterdam
Telefoon (020) 575 50 20
Fax (020) 672 24 05
Email secretary@spring-associates.nl
Internet www.spring-associates.nl

Tekst: drs. Peter Cuyvers
Tekstredactie: drs. J. van der Kamp
Ontwerp en opmaak: Nynke Rozemeyer
Drukker: Drukkerij Koenders & Van Steijn, Badhoevedorp

2006 Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

ISBN 90-74493-45-9

In deze serie verschenen de onderstaande publicaties:

“Gezocht: maatschappelijke vernieuwers
Gevonden: het gezin”, ISBN 90-74493-45-9

“Gezocht: maatschappelijke vernieuwers
Gevonden: de ondernemer”, ISBN 90-74493-44-0

“Gezocht: maatschappelijke vernieuwers
Gevonden: de burger en de professional”, ISBN 90-74493-46-7

www.maatschappelijke-vernieuwers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Inhoud

Het gezin als vernieuwer?!	5
De familie Schoon	9
De familie Pietersen	13
De familie Maris	15
Intermezzo: het is niet altijd even makkelijk... maar vaak wel	18
De familie Verdaan	21
De familie Van Pier	23
De familie Van Nes	27
Intermezzo: de geschiedenis van het gezin	30
De familie Gül	33
De familie Ravi	37
Intermezzo: 60.000 uren assessment	40
Het nieuwe Ierland: Michele en Giles	43
Zweden: het nieuwe debat	54
De familie Kuipers	53
De familie Lindeboom	57
Slotbeschouwing	60
Noten, literatuurlijst, bronnen figuren	64

Het gezin als vernieuwer?!

Laten we eerlijk zijn: als we het woord ‘vernieuwing’ gebruiken, denken we daarbij niet allereerst aan het gezin... eerder omgekeerd. De term ‘gezin’ wordt immers vaak in verband gebracht met het tegendeel van vernieuwing. En dat gebeurt nogal eens wanneer het CDA die term gebruikt, dan gaat het meteen over spruitjeslucht en over vrouwen die weer achter het aanrecht zouden moeten.

Reden temeer om het gezin eens van de andere kant te bekijken. Klopt het eigenlijk wel dat gezinnen massaal staan voor het ‘traditionele’, dat ze de vooruitgang tegenhouden omdat ze niet bereid zijn om mee te gaan in moderne arbeidsverhoudingen, emancipatie, flexibiliteit, dynamiek? Wordt de vooruitgang in Nederland inderdaad geblokkeerd doordat ‘we’ nog steeds dat kopje thee in de middag en de warme maaltijd om zes uur op tafel willen?

Immers: er is ook een heel ander beeld van het huidige gezin in omloop, een beeld dat daar totaal haaks op staat. Als het om kinderen en jongeren gaat, verwijten we ouders immers massaal dat ze *te modern* zijn geworden, dat ze hun kinderen geen normen en waarden meer bijbrengen. Moderne ouders zijn immers ‘te druk met zichzelf’, ze gaan scheiden of ze werken juist weer te veel om dat dure huis en die tweede vakantie te kunnen betalen.

Twee beelden dus, die we naast elkaar aantreffen, maar die eigenlijk totaal tegengesteld zijn. De vraag is dus hoe het zit met de *werkelijkheid* van het Nederlandse gezin. En om die werkelijkheid goed in beeld te brengen laten we in deze publicatie enkele van die gezinnen hun eigen verhaal vertellen. Daarmee sluit dit boek aan bij de twee eerdere delen die het

Wetenschappelijk Instituut van het CDA heeft uitgebracht in de serie ‘Gezocht: maatschappelijke vernieuwers’. In dit deel vinden we het gezin als een van de belangrijkste drijvende krachten achter de maatschappelijke vernieuwing van de afgelopen jaren.

Er is echter ook een duidelijk verschil met de beide vorige delen van het drieluik. Daarin ging het over ondernemers, burgers en professionals die als *personen* werden ondervraagd over hun eigen vernieuwende activiteiten. Bij gezinnen ligt dat een tikkeltje anders: een gezin is immers niet zoals een bedrijf of een school een *professioneel instituut* waarin individuen een bepaalde rol vervullen. In gezinnen is ‘professioneel zijn’ het allerlaatste wat je doet, je speelt ook geen rol, maar je bent jezelf en je hebt relaties met andere gezinsleden. Geen professionele relaties maar persoonlijke relaties. Geen tijdelijke relaties maar levenslange. Geen zakelijke, maar emotionele...

En dat verschil blijkt ook direct als je met gezinsleden praat over een ‘boekje’: in tegenstelling tot professionals hebben de leden van een gezin geen enkele behoefte om met hun verhalen in de publiciteit te komen. Laat staan op de foto te gaan.¹ We kennen dat fenomeen uiteraard al langer uit de *krant*: als het om persoonlijke zaken gaat, staat er onder of

boven het artikel vaak dat de namen van de betrokkenen niet hun echte namen zijn. En dat is begrijpelijk: als een gezin je ‘hun’ verhaal vertelt, is dat *nooit* een oppervlakkig verhaal. En het is ook geen verhaal dat je als een nieuwe machine of een lesmethode ergens anders na kunt maken. De oplossingen die gezinnen gevonden hebben om om te gaan met de moderne samenleving zijn altijd hun unieke oplossingen. Elk individu is al uniek en het samenleven van al die individuen levert in Nederland vier miljoen unieke gezinnen op.

Toch kun je bij al die unieke gezinnen wel degelijk een aantal vergelijkbare kenmerken vinden. Dingen die in veel gezinnen (ongeveer) hetzelfde zijn en gebeuren. In zo veel gezinnen dat je zelfs kunt spreken van ‘het’ gezin. En daarom gaat het in deze publicatie *niet* over tien of twintig afzonderlijke gezinnen die als voorbeeld zouden kunnen en moeten dienen voor al die andere gezinnen. Er komen wel degelijk gezinnen in beeld en aan het woord, maar zij zijn de illustratie van het vernieuwingsproces dat zich in de afgelopen jaren in het Nederlandse gezin heeft afgespeeld. Het proces waardoor het gezin wel degelijk kan gelden als een vernieuwd en vernieuwend instituut in onze samenleving.

Maar zoals we aan het begin van deze inleiding vaststelden, dat is bepaald niet het beeld van het gezin dat naar voren komt uit de media... en dat ook als leidraad dient voor veel politieke besluitvorming. En als je een beeld hebt van starre of van slecht functionerende gezinnen, dan pas je daar ook je beleid op aan. De gezinnen waar we mee gesproken hebben zijn er vooral *verbaasd* - en soms een beetje ontstemd - over dat ze overal stuiten op onbegrip en soms zelfs op wantrouwen. En vooral op *inconsistenties*: economen willen dat je zo veel mogelijk werkt, en dat je kinderen veel leren omdat we met het buitenland moeten concurreren; pedagogen willen dat je er bent voor je kinderen... en dat je ze vooral niet te veel onder druk zet met hoge eisen.

Voor de goede orde: deze publicatie is niet bedoeld om deze problemen op te lossen. Het gaat niet over het beleid, het gaat over de gezinnen zelf, over het beeld dat ze van zichzelf hebben en over datgene wat zij belangrijk vinden. En het gaat ook over enkele belangrijke *feiten* over de situatie van gezinnen in Nederland en in het buitenland. Elk gezin is uniek, maar sommige gezinnen zijn ‘meer uniek’ dan andere gezinnen. Daarom is met behulp van een aantal feitenkaders en beschrijvingen in beeld gebracht wat nu kan gelden als het ‘modale’ gezin en welke

gezinnen minder vaak voorkomen (dan wordt gedacht). Het geheel van de gezinsportretten en de gegevens illustreert waarom het gezin wel degelijk als een van de maatschappelijke vernieuwers van onze tijd gezien kan worden.

Mr. R.J. Hoekstra
voorzitter
van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

Dr. A. Klink
directeur

De familie Schoon

Willem en Loes Schoon zijn geboren in Gelderland, maar via Brabant uiteindelijk in Friesland terechtgekomen. In Heerenveen om precies te zijn. En de kans is groot dat ze daar ook nooit meer weggaan. Hun kinderen zijn getrouwd met Friezen... en ze zouden de 'Friese dagen' in het stadion van Heerenveen, waar ze al jaren een seizoenskaart voor hebben, ook niet meer willen missen.

'Het is vrij simpel', zegt Willem, 'mijn grootvader zei het al en het is niet echt veranderd. Je gaat letterlijk je brood achterna.' Hij heeft jarenlang gewerkt in de boekhouding bij een groot industrieel bedrijf en hij kon meegroeien, maar dat betekende ook meereizen. Soms zijn de keuzes positief geweest, soms minder positief. 'Toen we naar Eindhoven gingen, was dat echt een promotie, mooie auto van de zaak, mooi huis, mooie kleren voor de kinderen. En we hebben daar ook echt fantastisch gewoond, onze bureaus uit die tijd zien we nog steeds regelmatig. Maar dan gaat het minder, sluit er een vestiging... en dan ben je in de veertig, kunt niet zo gauw ergens anders terecht. Dus ik moet eerlijk zeggen dat we tegen heug en meug naar het noorden gingen, dat het voor mijn vrouw en kinderen eerst afschuwelijk was, zeker in de aanloop er naartoe.'

'Ja', is het commentaar van Loes, 'we schrokken eerst verschrikkelijk toen we het hoorden. Er zijn momenten dat we ook echt gehuild hebben. Toen we naar Eindhoven verhuisden waren de kinderen nog klein, maar nu hadden ze al een hele eigen club met vrienden, zaten op sportclubs, scholen, enzovoort. Je gaat dan naar Friesland om huizen te kijken, dan zit je uren in de auto, je hebt echt het gevoel dat je naar het einde van de wereld gaat. En het eerste jaar was ook ontzettend moeilijk, je voelt je vooral een vreemdeling omdat je echt geen Fries verstaat.' Om daar meteen aan toe te voegen: 'Maar je moet vooral niet denken dat dat aan de mensen hier lag, die zijn van het begin af aan fantastisch geweest. We werden echt overal met open armen ontvangen, iedereen stond klaar voor je, hielp je overal mee. Dat soort dingen

moeten ook gezegd worden! Ik weet nog goed hoe een familielid van ons met het hele gezin naar Den Haag is verhuisd en dat ging wel een beetje anders. Zijn kinderen werden op school vanwege hun zachte g voor 'Belgen' uitgescholden, het was daar echt keihard. En de huizen in de Randstad zijn peperduur, ze moesten een vermogen voor een huurhuis betalen en konden met pijn en moeite een oud huis kopen, waar nog geen douche in zat. Als ik dan kijk hoe wij hier ontvangen zijn en hoe mooi je hier kunt wonen...'

Loes en Willem hebben na een tijdje in Heerenveen een vrijstaand nieuwbouwhuis gekocht. Daar wonen ze nog steeds, maar de twee kinderen, Marijke en Wybren, zijn al uit huis en hebben zelf al kinderen. Marijke is getrouwd met iemand uit een echte Friese familie, mensen die al generaties in de streek wonen. 'Dat was best wel spannend en is het soms nog steeds', vertelt ze. 'Onze families hielden er van huis uit toch heel wat andere opvattingen op na. Over geld bijvoorbeeld, mijn ouders waren gewend om leningen te hebben voor auto's en natuurlijk een hypotheek. In de familie van mijn man wordt er gespaard, hij is nog steeds heel zenuwachtig als we niets 'achter de hand' hebben. We komen allebei uit een gelovig protestants gezin, maar de manier waarop we in het zuiden met geloof omgingen is toch wat anders, hier is de kerkgang bepaald niet iets vrijblijvends. En dat ik al in verwachting was toen we trouwden... Maar het mooie is natuurlijk dat we dat toch allemaal goed met elkaar hebben doorstaan. Je wordt hier niet afgerekend op wat je doet, maar op wie je bent! In het gezin van Wybren liggen de zaken intussen ook nogal gemengd, zijn oudste broer gaat niet

meer naar de kerk, hij wel. En hij is nog steeds tegen zwemles op zondag, je mag wel zelf zwemmen of voetballen, maar anderen niet voor je laten werken.’

Marijke en Wybren hebben een dochtertje en een zoontje. Wybren werkt bij een geprivatiseerd overheidsbedrijf, Marijke in de verpleging. Met hart en ziel, zegt ze zelf, maar het was vaak wel zwaar om het te blijven doen. En niet omdat in de schoonfamilie werkende moeders met de nek werden aangekeken: ook dat was en is geen probleem. Maar haar zoontje heeft een lichte vorm van autisme, is vaak hyperactief. Een geweldige jongen, maar wel een jongen die heel veel aandacht nodig heeft. ‘Als baby al’, zegt Marijke, en ik ben niet iemand die er even een kind uit floept en dan vrolijk doorloopt. Moeilijke zwangerschap, veel vocht vasthouden, doodmoe zijn... en ook lang nodig hebben om er weer echt bovenop te komen. Daarom hebben we ook vier jaar gewacht voordat we weer een kind ‘aandurfd’, maar met de jongste is gelukkig alles helemaal goed gegaan.’

‘Op mijn werk waren ze gelukkig altijd fantastisch’, zegt Marijke. ‘Ze wilden me niet kwijt, dat zeiden ze ook steeds, dus ik hoefde niet bang te zijn voor ontslag als ik langer ziek was en het echt niet aankon. Ze hebben er zelfs alles aan gedaan om me als leidinggevende te houden, maar ik trok dat zelf niet meer. En verder is Wybren natuurlijk fantastisch, hij werkt zo dichtbij dat hij het vaak van me over kan nemen: met zo’n jongen gaan voetballen, fietsen en vissen, dat zijn dingen die ze op school natuurlijk niet kunnen. Maar daardoor blijft hij het wel aankunnen.’

Loes weet er alles van: ‘Oma ben je niet, dat word je. Daar heb je zelf niet zo gek veel over te vertellen. Ik vind ook dat je daar heel eerlijk in moet zijn, ik had echt wel een keer iets van: moet dat nou weer? Een of twee dagen per week oppassen was voor mij echt wel het maximum, maar Marijke heeft ook nooit druk gelegd. Er was gelukkig ook een andere oma en verder gaat het zoals het gaat. Als je weet dat je kinderen ook rekening met jou houden, doe je zelf ook minder moeilijk. Als Marijke dringend nodig was op haar werk, dan is dat ook een ander gevoel dan wanneer ze zou zeggen: ‘Mam, ik heb vrijdag een feestje, kun jij zaterdag oppassen, dan kan ik uitslapen’. Maar nu weet je gewoon: als zij er niet is, hebben de collega’s en de patiënten op die afdeling een zware dag. En ik ken die collega’s en patiënten ook, het is veel persoonlijker hier dan in een grote stad. Je laat anderen niet stikken en zij doen dat ook weer niet met jou. En om helemaal eerlijk te zijn: gelukkig heeft onze zoon Noud het krijgen van kinderen een tijdje uitgesteld.’

‘Klopt’, zegt Noud, ‘ik ben niet iemand die overhaaste beslissingen neemt. Mijn werk als verzekeringsagent past dan ook verschrikkelijk goed. En Gerda werkt bij een bank, we zijn dus echt mensen die alles eerst goed op een rij zetten, geld, tijd, een huis, enzovoort.’

... En een auto natuurlijk. De andere familieleden kunnen dat niet voor zich houden. Noud en auto’s. Als jongetje kon hij van elk kenteken zeggen wat het bouwjaar was. Op de videoband die ze nog ooit gemaakt hebben voor de zilveren bruiloft van de ouders van Loes noemt kleine Noud parmantig alle kentekens op van auto’s die opa ooit gehad heeft... en dat waren er niet weinig. Wie in de familie een auto nodig heeft, belt met Noud en die begeleidt het hele traject. Van het samen doornemen van de vereisten en wensen tot het minutieus nalopen van de aanbiedingen uit het hele land. ‘Want’, zegt Noud, ‘het klinkt stom, maar in sommige gebieden zijn bepaalde auto’s populair en dus veel duurder.’ Het spreekt voor zich dat hij ook zijn eigen autobezit zorgvuldig heeft opgebouwd. ‘Als je iets tegenkomt waarvan je weet dat het goed in de markt ligt, met een goede inruil voor je eigen auto, dan koop je dat. Je haalt alle kleine foutjes eruit, goed poetsen - de poetsbeurten van Noud zijn legendarisch - en je maakt er zo een paar duizend euro winst op. Het is duidelijk, Noud heeft de afkeer van leningen in het Friese land overgenomen. In zijn nieuwbouwhuis is elk detail dik in orde en het volgende huis (zelf bouwen op een kavel) staat al op stapel. Gerda en hij vormen sinds kort ook een ‘echt gezin’ in dubbel opzicht: ze hebben een dochter en ze zijn getrouwd... in die volgorde. Noud is daar heel nuchter onder: ‘We wonen samen omdat we dat graag willen, we wilden ook heel graag kinderen. En bij trouwen hadden we gewoon niet het gevoel dat dat er zoveel aan toe voegt, het is tenslotte niets meer of minder dan een formele bevestiging van wat je zelf wilt. Ik zeg maar zo: *Het gaat om trouw zijn, niet om getrouwd zijn.*’

Gerda werkt drie dagen, Noud fulltime, ofwel 36 uur en dat betekent dat hij een dag in de twee weken vrij heeft om op te passen. Een opmerking die Marijke het commentaar ontlokt dat zij ook 36 uur werkt, ‘maar als ik thuis ben noemen ze mij toch ook geen oppas’. Gerda en Noud hebben geen enkel bezwaar tegen crèches, maar dat oma Loes twee dagen per week oppast is ‘mooi meegenomen’. ‘En als er straks een tweede komt, dan zien we dat ook wel weer.’ Er volgt gelach, want de nieuwste familiediscussie is al een tijdje gaande. Het toeval wil dat het nieuwe huis van Marijke en Wybren niet ver

af ligt van de kavel die Noud en Gerda hebben gekocht... en op een paar honderd meter daarvandaan komen weer appartementen. Als Willem en Loes nu gewoon die grote kast - hoho, zegt Willem, drie slaapkamers en een zolder, jullie doen of het een kasteel is - verkoopt, dan wonen opa en oma nog dichterbij, erg handig voor de kleinkinderen... ‘Maar dat zien *wij* dan weer wel’, is het antwoord van Loes. ‘Willem is nu met pensioen en dan wil ik toch zelf eindelijk ook eens uit de kinderen.’

Feit is inderdaad dat Willem 63 is geworden. Zijn pensioen zou in de laatste paar jaar nauwelijks verbeteren, dus vond hij het mooi geweest. Eigenlijk had hij er liefst al met 60 uit willen stappen. ‘Weet je wat het is, er is weinig respect meer voor zaken als kennis en ervaring en ik heb echt een paar rotjaren gehad. Veel van die jonkies zien je toch als een soort museumstuk dat nog met een doorschrijfsysteem gewerkt heeft. Maar ik zei altijd: snel denken is beter dan snel rekenen. Alle cijfers in Excel stoppen en het systeem laten draaien levert niet het soort informatie op waar de leiding iets mee kan. En het mooie is: daar kwamen ze ook achter toen ik echt wegging. Toen anderen mijn werk moesten overnemen, bleek er toch een heleboel fout te gaan. Het is best leuk dat ze nu ik echt weg ben aan twee anderen nauwelijks genoeg hebben om mijn werk te doen. Maar voor de rest is het met mijn werk net zo geweest als in mijn huwelijk en mijn gezin: ik mag bepaald niet klagen.’

Eigenlijk is er maar één ding waar Willem en Loes nog van dromen en dat is wat vaker op reis gaan. ‘Weet je wat het is’, zegt Willem, ‘we hebben een periode gekend dat het echt heel goed ging, goede restaurants een paar dure whisky’s thuis, enzovoort. Toen we hier naartoe kwamen moesten we ook inleveren en dat doe je natuurlijk vooral op de kleinere dingen. Niet op je huis, je kinderen moeten er fatsoenlijk uitzien, de scholen moeten betaald worden, enzovoort. En daar hoort ook bij dat je niet twintig jaar met dezelfde keuken of vloerbedekking zit. Let wel, ik klaag dus zeker niet, in vergelijking met de meeste mensen in Nederland wonen we riant, om maar iets te noemen. Maar echt eens lekker op reis gaan zonder te hoeven uitrekenen wat dat nou kost, dat lijkt ons wel wat. Laatst zijn we met de hele familie een week all-in naar zo’n Turks vakantieoord geweest en dat was inderdaad geweldig. Dat zouden we vaker willen doen.’

Is dat alles? Ja, eigenlijk wel, vinden ze in de familie Schoon. Natuurlijk, zowel de ouders als de kinderen kunnen heel wat verhalen vertellen over dingen die vroeger gebeurd zijn. Er waren en er zijn natuurlijk ruzies, grote en kleine conflicten. Maar dat is net zoals de verhuizingen, je hebt liever niet dat ze gebeuren, maar ze zijn onvermijdelijk. En dan neem je het zoals het komt. Er zat en zit genoeg rek in de familieverhoudingen om al die zaken op te vangen.

De familie Pietersen

De familie Pietersen woont in een Brabants dorp, een dorp waar de ouders van Mieke ook al woonden. De ouders van Gert komen uit een ander dorp, twee kilometer verderop. Mieke en Gert hebben twee dochters, een caravan en een hond. Of beter gezegd: de zoveelste hond.

Mieke's moeder, die het beest weleens uitlaat, zegt altijd: 'Hebben jullie weer niks kleineren kunnen vinden'. Toen Mieke nog thuis woonde kostte het jaren zeuren voor er eindelijk een hond in huis was. En dat werd een Duitse dog. Mieke zelf: 'Ik ben zelf heel klein, misschien vond ik het daarom juist zo leuk om een grote hond te hebben. Of misschien voel ik me wel veiliger zo.' Dat is niet onwaarschijnlijk: toen ze zelf met Gert ging samenwonen en kinderen kreeg, kwam er eerst een Leonberger, toen een Berner Senne. Voor degenen die de rassen niet kennen: denk maar aan de beroemde St. Bernhard uit de Beethoven-films. Mieke: 'Ja, die zijn zo mogelijk nog groter. Op de eerste hond konden de twee dochters, Lia en Rita, leuk paardrijden, nu zijn de harige kanjers heel geschikt om tegenaan te liggen lezen. Lekker warm en de honden blijven er net zo rustig onder.' Mieke is wel heel duidelijk: 'Dit formaat beesten moet natuurlijk letterlijk geen poot verkeerd zetten, we zijn daar ook ongelooflijk streng in. De vorige keer dat onze hond echt oud begon te worden, hebben we er ook een pup bijgenomen. Die kan dan letterlijk meelopen en goed gedrag leren.' Het is duidelijk: de familie Pietersen heeft geen twee maar drie kinderen en op iedere kerst- of verjaardagskaart staat dan ook de getekende hondepoot, net zoals z'n naam keurig vermeld wordt op het naambordje.

Voor de rest beschouwt de familie Pietersen zich echt letterlijk als 'de' familie Pietersen. 'Wij zijn een doorsneegezin', zegt Mieke, 'met alles erop en eraan. Dat geldt ook voor onszelf, Gert is niet zo spraakzaam, dat heeft hij van zijn vader. Hij werkt in de computers als systeembeheerder, zit thuis uren achter de computer en windt zich zelden ergens over op, behalve als zijn

kinderen aan de computer zitten als dat niet mag.' In huize Pietersen was de computertijd dan ook strikt geregeld: papa gaat vóór, en voor Lia en Rita was er een tijdsklok. Mieke zelf noemt zich een flapuit, is altijd bezig met van alles en nog wat. Vroeger thuis aan het knutselen, ze heeft nog een keer een jaar aan de academie voor textiele werkvormen gelopen, maar daar voelde ze zich letterlijk niet thuis, te ver weg. Terug in het dorp werd ze actief in de jongeren-beweging, knutselen met kinderen in het lokale welzijnscentrum, vlak naast het ouderlijk huis, was het helemaal. Gewoon door de heg op het plekje waar je als kind vroeger ook stiekem doorheenkroop om de gevallen appels uit de boomgaard van het toenmalige klooster te halen. En soms moest je ze helpen vallen, maar dat vonden de bewoners van toen (het was een door nonnen gerund bejaardenhuis) niet zo erg. Inmiddels werkt Mieke een dag of vier per week... in de kinderopvang. Ze is dat gaan doen toen haar eigen dochters groot genoeg waren. Lia is nu docent wiskunde aan de school waar Mieke zelf vroeger vwo gedaan heeft, Rita gaat binnenkort ook een hbo-opleiding volgen.

Mieke en Lia hebben intussen samen de tweede auto van het gezin gekocht. 'We begonnen met een klein huisje en een eend', zegt Mieke. 'Niet omdat we dat zo'n geweldige auto vonden, maar die was gewoon goedkoop. Nu heeft Gert een forse auto van de zaak... en die kan weer een grotere caravan trekken. Stap voor stap kom je zo een heel eind. Wat betreft spullen dan, ons eerste huis was 500 meter linksaf van het huis van mijn ouders, dit huis is 500 meter rechtsaf. In het dorp zeggen ze dan dat we hier 'goeie aard' hebben, het bevalt ons prima waar we zijn, waar je wortels in de grond zitten. En dat is zo.'

De familie Maris

Je zou ons met enige overdrijving economische vluchtelingen kunnen noemen', zegt Hans Maris, 'maar het gaat dan wel om een prettige vorm van ballingschap. En voor Marja is het eigenlijk omgekeerd, zij heeft het gevoel dat ze hier eigenlijk thuishoort, ze zou op dit moment in ieder geval voor geen goud terug willen naar de Randstad.'

'Inderdaad', zegt Marja, 'het is eigenlijk omgekeerd. Het had een haar gescheeld of het was omgekeerd geweest en mijn ouders waren zelf ook hier naartoe gekomen... Ze hebben pas hun winkel in Bloemendaal verkocht, maar uiteindelijk wilden ze toch liever daar blijven. Mijn zus woont in ieder geval wel erg dichtbij. En dat is toch handig, we lopen de deur niet echt bij elkaar plat, maar als het moet kunnen we op elkaars kinderen passen. Vorig jaar heb ik dat zelfs een maand of zes bijna professioneel gedaan, ze hadden toen allebei een enorm drukke periode op het werk en er moest heel veel aan hun nieuwe huis gebeuren. Toen heb ik twee dagen per week voor het zogenaamde gastoudertarief opgepast. Kon in één moeite door, veel drukker was het echt niet...'

Dat kan kloppen, Marja heeft zelf drie kinderen, Sanne is acht, Dirk vijf en Roosje net een jaar. Haar zus heeft er ook drie. 'Het lijkt wel een soort competitie', zegt Marja, 'Dirk is zelfs op dezelfde dag jarig als zijn nichtje, het was vaak toeval wie van ons het 't eerst vertelde, dan bleek de ander ook al een paar maanden zwanger te zijn.' Hans en Marja zijn zes jaar geleden verhuisd van Leiden naar Ens, een plaatsje in de buurt van Zwolle. En niet al te ver van Lelystad, waar Hans werkt als verpleegkundige. 'Ik had een prachtbaan in het ziekenhuis in Leiden', vertelt Hans, 'maar met een jong gezin kun je daar gewoon nergens terecht voor een beetje woonruimte. We hadden best een leuk bovenhuis, oudbouw met een grote woonkamer, maar je hebt dus geen tuin. Je moet met de baby en de kinderwagen een hoge trap op en daar betaal je dan twee ton voor.'

Het huis dat Marja en Hans in Ens gevonden hebben kostte heel wat minder. Zo weinig dat Hans het alleen met zijn salaris gemakkelijk kon betalen en Marja kon stoppen met werken. 'Dat heb ik altijd gewild, ook al ben ik zelf opgeleid tot verpleegkundige. Als kind heb ik meegemaakt dat mijn ouders altijd met de winkel bezig waren, ik moest later ook zelf heel veel meehelpen. Niet dat het echt erg was, mijn ouders hebben bijvoorbeeld nog een hele schoenendoos bewaard met de briefjes die op de koelkast hingen om elkaar boodschappen door te geven. Mijn zus denkt er ook totaal anders over, zij en haar man werken allebei fulltime en hebben net zo goed drie kinderen. Het zou dus best wel kunnen en het zou ook best veel opleveren aan luxe en zo. We gaan al jaren met de caravan van mijn ouders in Nederland op vakantie, vorig jaar hebben we zelf een tweedehands vouwwagen gekocht voor een paar honderd euro... en drie weken in de regen gestaan in Limburg. Een paar weken naar het buitenland, laat staan vliegen, zit er dus niet aan. Maar om daarvoor te gaan werken, nee.'

En het is de vraag of dat anders gaat worden. Hans en Marja hebben net toch die twee ton aan een huis uitgegeven, maar dan aan een oude droom van Hans. Een twee-onder-een-kap, deel van een nieuwbouwproject aan de rand van het dorp. 'Nou ja, project', zegt Hans, 'het gaat om een stuk of twintig huizen. Er is eigenlijk veel meer vraag, veel jonge stelletjes wonen nog bij hun ouders. Er moest dan ook geloot worden, maar wij waren gelukkig de enigen die hadden ingeschreven op dit huis. Het is ook voor de verhoudingen hier behoorlijk prijzig. Maar het huis dat wij zelf vijf jaar geleden kochten

leverde al aardig wat winst op. En dit is nou precies het huis waar ik van gedroomd heb, grappig eigenlijk, ik ben zelf in Leiden opgegroeid en daar staan toch heel wat enorm grote en mooie huizen. Nooit iets in gezien, zo'n grachtenpand, ook nooit bezig geweest met de kastelen uit Bloemendaal, waar Marja woonde.'

Marja weet overigens wel wat Hans zo geweldig vindt: 'Grachtenpanden hebben geen garage, dit huis wel. Hans ziet een vlekje op zijn auto van een kilometer afstand. Maar het is inderdaad zo dat we allebei heel realistisch denken over dat soort dingen. Geen fratsen, er komt ook geen luxe keuken en of er nu echt een bad in moet, terwijl wij zelf altijd douchen, is voor mij ook de vraag. Toen de makelaar de gegevens van ons oude huis opnam geloofde hij niet dat de energierekening zo laag was. Maar dat is iets wat ik wel van mijn ouders, middenstanders, heb overgenomen: geef geen geld uit dat je niet hebt, wij hebben geen autoleningen, geen meubels op krediet. Wel wat spaargeld, maar de kunst is dus om je bij zo'n huis niet over de kop te laten praten door verkopers. Wat heb ik nu aan prachtige vloerbedekking met drie kleine kinderen in huis.'

De kinderen hebben in Ens alle ruimte. 'Daar doe je het natuurlijk voor', zegt Hans, 'er is een speeltuintje twee straten verderop, en niemand rijdt hier ooit harder dan tien kilometer per uur in de straten, het zijn allemaal zelf bewoners, als er bij die speeltuin twee auto's per uur langskomen is het veel. Dus Dirk kon al heel jong met Sanne meelopen en buiten spelen. Als het een beetje redelijk weer is staan alle achterdeuren open en is het iedere dag Halloween, de kinderen trekken in groepjes de buurt rond om bij elkaar te spelen. En als het misgaat is de eigen moeder dichtbij.'

Of de eigen vader natuurlijk. Hans werkt als verpleegkundige onregelmatige diensten en is dus regelmatig dagen of zelfs een week overdag thuis. En dat geldt voor veel vaders. 'Het verschil met Leiden is natuurlijk ook dat daar iedereen echt heel erg op zichzelf was', vertelt Marja 'dat kan ook niet anders, er is geen ruimte, je zit dicht op elkaar. We hadden daar een Vereniging van Eigenaren voor het blok waarin ons bovenhuis zat, dus je moest samen allerlei zaken regelen, maar verder was het niet meer dan hallo en tot ziens zeggen. Hier zie je in het weekend de helft van de mannen bezig met een tuinhuisje, er wordt gevoetbald op straat, enzovoort. En dan heb ik het nog niet eens over de school waar we naartoe kunnen lopen, het zwembad op vijf minuten fietsen, de tennis-

club waar Hans nu iedere dag in het weekend met Sanne naartoe gaat (Hans was vroeger een heel behoorlijke speler).'

'Er zijn ook wel nadelen hoor', vindt Hans, die toch af en toe nog wat heimwee heeft naar 'de stad'. Laatst was mijn zus op bezoek en die wilde iets leuks gaan doen, zoals bowlen, maar daar moet je hier 30 kilometer voor rijden. We hebben twee snackbars en een chinees, pizza's laten bezorgen is er ook niet bij. En als je leuke kleren voor de kinderen wilt kopen, dan moet je toch naar Zwolle of Lelystad, in Leiden kon je nog een keer zo het centrum inlopen vanaf je eigen huis. Maar dat geeft natuurlijk niet de doorslag. Laatst was ik nog een keer op bezoek in mijn oude afdeling en het hoofd vroeg meteen of ik niet terug wilde komen, ze konden niet aan personeel komen, ik kon meteen promotie maken. Ik zei toen dat ik het best wilde doen, als ze dan ook een huis met vier slaapkamers, garage en tuin van 150 vierkante meter konden aanbieden, uiteraard binnen een half uur rijden van mijn werk. Dat heeft mijn baas niet eens, daar moet je hier een half miljoen euro voor neertellen en zelfs dan... Einde verhaal dus.'

Het modale gezin

Aantal kinderen per vrouw/per gezin

Het is een veel voorkomend misverstand dat kinderen in Nederland thuis vaak alleen zijn. Een begrijpelijk misverstand, omdat er per vrouw maar 1,7 kinderen geboren worden. Daarbij tellen de kinderloze vrouwen echter mee. Als we kijken naar het aantal kinderen per gezin dan ligt dat nog steeds gemiddeld boven de twee, zoals te zien is in bovenstaande figuur. In de figuur rechts zien we de verdeling van de kinderen over gezinnen: 86 procent van de kinderen in Nederland heeft minstens een broertje of zusje.

Verdeling kinderen over gezinnen

Intermezzo: het is niet altijd even gemakkelijk... maar vaak wel

De families Schoon, Pietersen en Maris hebben het materieel niet echt moeilijk. Er moeten keuzes gemaakt worden natuurlijk, bijvoorbeeld tussen vakantie of de inrichting van het huis. Maar zichzelf en hun kinderen komen weinig tekort als het gaat om geld of tijd. En die situatie is in feite representatief voor de overgrote meerderheid van de Nederlandse gezinnen.

Dat is ook niet vreemd, want Nederland is een rijk land met een geweldige infrastructuur voor ouders en kinderen. Ook financieel: bij gezinnen met de laagste inkomens worden de kosten van kinderen voor 100 procent of zelfs meer gedekt. Bij gezinnen met hogere inkomens is dat uiteraard veel minder: die dragen zelf bijna 80 procent van de kosten van kinderen. Anders gezegd: de meeste gezinnen zijn niet alleen sociaal maar ook economisch degenen die de lasten dragen, het zijn ouders zelf die zowel qua tijd als qua geld het leeuwendeel van de lasten van kinderen dragen.

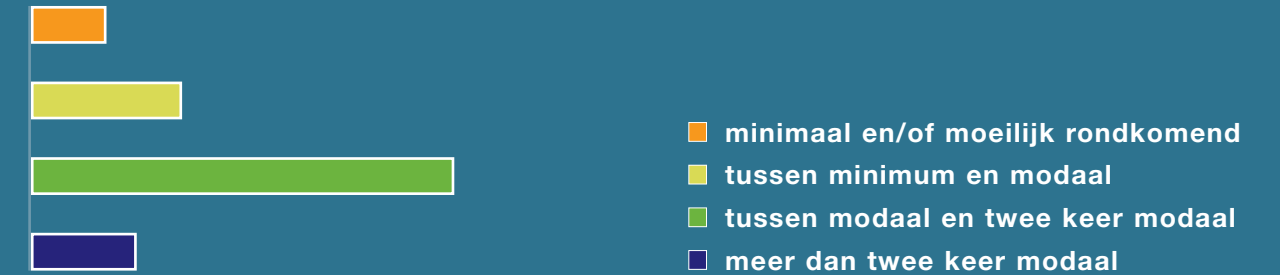
De overgrote meerderheid van de gezinnen kan dit dus ook: het percentage gezinnen dat echt aan de 'onderkant' zit, ligt tussen de 6 en de 10 procent. De 6 procent staat voor de gezinnen die op het minimumniveau leven, de 10 procent voor het aantal ouders dat zegt moeilijk rond te kunnen komen.

Aan de andere kant zijn er ook heel weinig gezinnen die bij wijze van spreken elke maand met hun kinderen de nieuwste merkleding kunnen aanschaffen. De meeste gezinnen bestaan uit een man met het hoofdinkomen en een vrouw die parttime werkt: vrouwen dragen gemiddeld ongeveer een kwart bij aan het gezinsinkomen. Minder dan 10 procent van de gezinnen is 'echte tweeverdiener', dat wel zeggen dat man en vrouw allebei meer dan 32 uur per week werken.

Hoewel het niet zo gemakkelijk met cijfers te bewijzen is, geldt dat ook voor de opvoeding van kinderen. Er wordt vaak een getal genoemd van 15 procent van de gezinnen die problemen hebben, maar dat is de groep van ouders die in onderzoek desgevraagd aangeeft dat ze het ooit inderdaad weleens moeilijk hebben (gehad). Als het gaat om echt ernstige problemen, waarbij professionele hulp noodzakelijk is, praten we over veel minder probleemgezinnen, ergens tussen de 2 en de 3 procent.

Kortom, ook wat opvoeding betreft geldt dat de overgrote meerderheid van de Nederlandse ouders 'modaal' is: er zijn af en toe problemen, maar ze redden het vrijwel altijd zelf uitstekend. Er is in ieder geval geen enkel feitelijk bewijs voor algemene gezagsloosheid of zelfs 'verloedering', het beeld dat vaak wordt geschetst in de media als het gaat om de verhoudingen binnen gezinnen. Het is gezien de beschikbare kennis veel waarschijnlijker dat er sprake is van twee elkaar versterkende processen.² Eén daarvan is dat juist de relatief kleine groep van probleemkinderen (te) weinig grenzen heeft ervaren, niet alleen in hun gezinnen, maar ook in instituties als scholen en in de openbare ruimte, waardoor ze onevenredig lang door konden gaan met hun slechte gedrag (en zo een negatieve voorbeeldfunctie voor andere jongeren kregen). Het andere proces is de sterke uitvergroting van alle incidenten die zich voordeden door de media, waardoor de jongeren en gezinnen aan de rand van de samenleving tot het algemene beeld werden verheven.

Inkomensverdeling van gezinnen

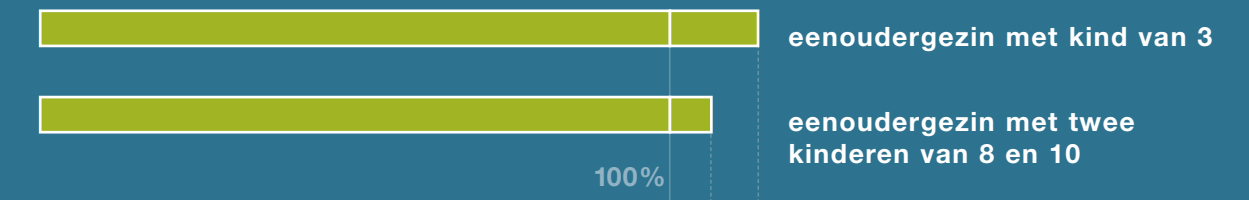

In Nederland zijn meer 'rijke' dan 'arme' gezinnen, tien procent geeft aan dat ze moeilijk kunnen rondkomen (waarvan 6 procent ook echt een minimuminkomen heeft). Daar staat 15 procent met een meer dan dubbel modaal inkomen tegenover. De groep gezinnen met een inkomen tussen modaal en dubbel modaal is duidelijk het grootst.

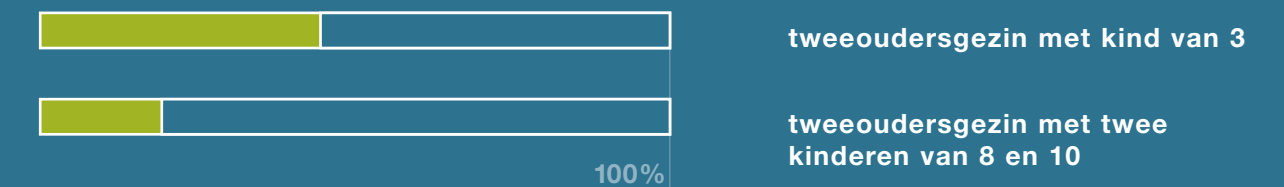
Overigens krijgen gezinnen met een minimuminkomen in Nederland steun van de overheid, op bijstandsniveau worden daardoor de kinderkosten zelfs meer dan volledig gedekt. Gezinnen met hogere inkomens betalen de helft tot driekwart van de kinderkosten zelf.

Dekking kosten kinderen

minimum inkomen (bijstand)

twee keer modaal

De familie Verdaan

'Vijf kinderen... is dat een groot gezin? In mijn club begin je pas een beetje mee te tellen boven de zes.' Dianne Verdaan is lid van de Vereniging Groot Gezin en komt op de bijeenkomsten regelmatig gezinnen tegen met tien of zelfs meer kinderen. **'Die komen in een vol personenbusje, wij kunnen nog net in een MPV.'** Dianne vertelt dat het omslagpunt eigenlijk ligt tussen het derde en het vierde kind. **Op dat moment is bijvoorbeeld de achterbank van een standaard gezinsauto al te klein. En dan zie je mensen ook naar je kijken. 'Toen ik er nog drie had was het: een in de kinderwagen en de andere twee houden allebei een kant vast. Met vier kinderen, laat staan vijf, in je eentje op pad is behoorlijk pittig. Dat doe ik dus ook liever niet, dan gaan Pieter en ik samen.'**

Een van die gezamenlijke activiteiten is het doen van de weekboodschappen. 'Ook daar kun je zonder auto niet aan beginnen wat mij betreft. Een halve supermarktkar vol melk bijvoorbeeld, een van de meisjes bij de kassa vroeg me ooit of ik niet beter een koe in de achtertuin kon zetten. Maar de meisjes zijn nu tussen de negen en zeventien jaar en onze enige jongen daartussenin is twaalf. Op die leeftijd zijn ze eigenlijk de hele dag aan het eten, en aan het puberen natuurlijk, want als de oudste begint dan komen de jongeren daar - helaas - snel achteraan. Ik dacht vroeger wel dat ik blij zou zijn als ze wat groter waren, nu wilde ik soms dat ze weer aan de hand meeliepen net als vroeger. Maar ik klaag natuurlijk met gezonde benen, ze zijn allemaal gezond en nog best leuk ook.'

Met wat grotere kinderen komt er in het gezin Verdaan zelfs iets meer tijd voor Dianne en Pieter zelf. 'We zijn vorig jaar weer begonnen met stijldansen, een avond in de week. Van oppas hielden we niet zo, er is trouwens niet veel oppas te vinden die je met een gerust hart bij vijf kleine kinderen kunt zetten - als we een crèche waren moesten we er zelfs officieel twee neerzetten', lacht Dianne. 'Wat we wel altijd deden en nog steeds doen is vrij strak de bedtijden van de kinderen handhaven, de grotere liggen nu rond een uur of tien in bed. Dan hebben wij toch altijd nog even een uurtje met een glas wijn om bij te praten.'

'Een ander voordeel is dat we ze niet meer de hele tijd overal heen hoeven te brengen. Alleen in de winter als het vroeg donker is, doen we dat toch nog standaard voor iedereen, ook voor de oudsten. Vroeger had ik daar echt een dagtaak aan, ik

heb ook altijd maar een klein beetje erbij gewerkt, twee ochtenden per week. En sinds kort pas ik zelf twee dagen per week op mijn neefje, die is nu anderhalf, die kan ik als het moet ook meenemen. Een van de andere dagen help ik ook nog steeds als overblijfmoeder op de school waar de twee jongste meisjes zitten. Het is toch steeds de ene hand die de andere wast, toen ik met drie baby's zat (drie kinderen in drie jaar geboren) kwam mijn moeder ook heel vaak helpen.'

'Pieter komt tot nog toe in het verhaal niet voor, want die heeft een baan waar hij overdag echt niet weg kan. Wel heel vaste werktijden, hij begint om half acht en is om half vijf klaar, klokslag vijf uur komt hij thuis. En daar kun je dus ook op rekenen met zaken als eten, hij is er altijd op tijd om te helpen. 's Avonds en in het weekend is Pieter wel de hele tijd thuis bezig, hij doet de tuin, repareert de fietsen (wat ook bijna een dagtaak is met de manier waarop ze die dingen neergooien) en doet alle klusjes die ik overdag moet laten liggen als de kinderen aandacht vragen.'

'En nu? Nu wachten we op de volgende fase. Het voordeel van zo'n vereniging is wel dat je weet wat er gaat gebeuren. Vijf kinderen komen nu met vriendjes en vriendinnetjes thuis spelen, maar straks heet dat 'aanhang'. En kinderen van een jaar of 18 gaan niet meer om tien uur naar bed, het zal ervan komen dat Pieter en ik welterusten zeggen en naar boven gaan, terwijl zij blijven zitten. Dat lijkt me niks, maar het zal tegen die tijd wel wennen.'

De familie Van Pier

Petra van Pier: ‘Iedereen keek raar op toen we een stel werden. Nu ben ik een grijze duif, maar vroeger noemden ze me de Rooie Petra. En dat had niks met socialisten te maken, ik had echt heel erg rood haar. Wat ik toen nog niet had, was een grote bek, tenminste, dat vinden veel mensen nu van me’, lacht ze. ‘Ik was best verlegen, als ze op school naar me wezen begon ik al te huilen. Piet was en is toch meer de stille jongen die steeds van alles in en aan elkaar knutselt.’

Petra en Erik van Pier zijn allebei geboren in de buurt van Nijmegen en hebben daar hun hele leven gewoond. Tot een jaar geleden, toen hebben ze een huis gekocht in een dorp in de buurt. Huizen kopen, dat is iets wat vroeger totaal ondenkbaar voor ze was. Ze hebben ook bijna hun hele leven een huis gehuurd in een van de nieuwbouwwijken die Nijmegen ‘over de brug’ heeft gebouwd in het gebied Dukenburg. ‘Toen was dat heel bijzonder’, vertelt Erik. ‘Je groeide op in een heel klein huisje en je keek zo naar binnen bij je overburen, de straat was maar een paar meter breed. En dan krijg je zelf een huis met een tuin... en een schuur!’ Voor Erik is dat eigenlijk het begin geweest van zijn gevoel van zelfstandigheid. Een schuur voor je eigen gereedschap, waar je kunt knutselen aan dingen die je leuk vindt. Later heeft hij een garagebox gehuurd, waar de auto bijna nooit in stond... Erik werkte bij een timmerbedrijf, maar is na zijn huwelijk met Petra voor zichzelf begonnen. Heel simpel, auto met aanhangertje, aannemings- en onderhoudsbedrijf van Pier. ‘Erik de Maker, noemden me ze. Ik ben er altijd trots op geweest dat ik alles kon maken wat mensen wilden. En voor niet te veel geld. Je komt overal spullen tegen die je later weer kunt gebruiken.’

Erik is altijd de kleine zelfstandige gebleven. Petra: ‘Toen onze zoon geboren werd had Erik de volgende dag ‘van Pier & Zoon’ op zijn aanhanger geschilderd, maar meer personeel is er nooit geweest. Het was ook nog Zn in plaats van voluit Zoon, zo klein was die aanhanger. Dat zegt genoeg.’ Nu hebben ze een zoon en een dochter (en kleinkinderen). De zoon van Erik heeft zijn talent voor het maken van dingen

geerfd: ‘Als het moeilijk wordt op zijn werk, bij een groot installatiebedrijf, dan bellen ze hem.’ Toch heeft Erik er ontzettend veel druk op gezet dat René een behoorlijke opleiding volgde, ook al had de jongen er veel moeite mee. Achteraf had hij dyslexie, maar dat was toen nog niet zo’n bekend probleem. Erik heeft het altijd erg gevonden dat hij officieel ‘niet geschoold’ heette: ‘Zo ging dat vroeger, je was arm, elk kind dat met een kwartje thuis kon komen was meegenomen.’ Erik is er dan ook ontzettend trots op dat hij zelfs nog een tijd leraar geweest is. Hij had een verbouwinkje gedaan voor de directeur van een MLK-school. ‘Die man zei dat hij verschrikkelijk verlegen zat om mensen die echt wisten wat timmeren was. Of ik les wilde geven aan een paar klassen. Ik was eigenlijk doodsbang, maar het is heel mooi geworden. Staan daar een stel van die knapen van een paar meter (Erik is 1,65 meter) die ik liever niet in het donker tegen wil komen heel aandachtig te kijken als ik ze laat zien hoe ze een lijstje moeten maken. En later komen ze vol trots vertellen dat ze een deur die al jaren piepte goed gemaakt hebben.’

Erik vertelt dat soort verhalen soms bijna met de tranen in zijn ogen. Hij is van de twee het meest emotioneel en hij heeft er nog steeds moeite mee dat hij moest stoppen. ‘Fusies, nieuwe regels, ik moest maar eerder uitreden want er moesten eigenlijk alleen maar mensen met diploma’s voor de klas.’ Petra weet daar ook alles van. Zij is toen de kinderen een beetje groter werden het vrijwilligerswerk ingerold, maar dan niet van dat softe. Ze heeft een computer gekocht, zichzelf geleerd ermee te werken en is daarna cursussen gestart voor 50-plussers, meestal vrouwen. ‘Als je het niet zelf doet, doet

niemand het voor je’, is haar motto. ‘Er wordt een hoop geld uitgegeven aan dure gebouwen en dure mensen... maar niet echt aan ons soort mensen. Wij hebben twaalf jaar ‘achter het spoor’ gewoond, zoals dat heette. Treinen maken een hoop herrie, maar daar wen je gewoon aan. Er is trouwens nooit iemand komen vragen of ik daar last van had. Maar als zo’n mooi buitenwijkje wordt gebouwd moet er een geluidsscherm van tien miljoen euro komen, want anders hoort iemand misschien een auto rijden. Terwijl ze er wel twee voor de deur hebben staan. Weet je wat pas echt slecht is voor je gezondheid: vraag die allochtone vrouwen die bij mij achter de computer zitten maar eens in wat voor omstandigheden en op wat voor tijden ze moeten werken. En ze zitten vast, net zo vast als wij vroeger zaten toen we beleefd moesten zijn tegen de baas. De minachting is hetzelfde gebleven: wij moesten leren met twee woorden te spreken, allochtone mensen moeten leren ‘hoe het hoort’ in ons land. En niemand van die dure welzijnsjongens- of meisjes gaat gewoon echt met ze achter een computer zitten, ze organiseren liever een cursus.’

Petra is met haar kritische houding behoorlijk bekend geworden in de stad, en daarbuiten. Ze heeft een tijdje mee-gedaan aan het fameuze tv-programma Het Lagerhuis, en heeft dus heel wat ervaring met de media. ‘Daar zit veel meer tijd in dan het lijkt. Wij kregen een tijd van tevoren te horen waar het over ging en dan belden medewerkers ons op wat we vonden. Het moet immers wel een onderwerp zijn waar genoeg interessante opmerkingen over komen uit het panel. Met de gasten die er kwamen werd ook uitvoerig van tevoren gesproken.’ De uitzendingen die ze heeft meegemaakt leveren veel leuke anekdotes op, maar die zijn nogal persoonlijk en ze wil zeker geen negatieve indruk achterlaten. ‘Het was enorm leuk en we werden naar mijn gevoel ook echt met respect behandeld. En dat heb ik heel anders meegemaakt.’ Petra heeft het dan over een tragische avond, toen Erik buiten een paar dronken jongens zijn auto zag vernielen. Hij liep naar buiten, wilde ze aanspreken op hun gedrag... en kreeg een dreun, viel op de grond en werd op zijn hoofd gestampt. Erik kwam met een gescheurd oor en een zware hersenschudding in het ziekenhuis terecht. Petra: ‘Het liep meteen storm, we werden platgebeld door de pers. Met steeds het idee dat het buitenlandse jongeren waren, alsof Hollandse jongetjes allemaal zulke lieverdjes zijn... niet dus. Maar dat kwam in die tijd niet zo goed uit geloof ik, ik weet nog dat ik een grote landelijke krant aan de lijn had. Een kwartier lang vertelde een intens meelevende verslaggever me hoe gruwelijk hij het toch

vond en dat ze van plan waren om ons met een grote reportage te ondersteunen. De fotografen waren al onderweg, er moest een foto komen van mij voor het huis waar het gebeurd was. Daar heb je op zo’n moment toch je hoofd niet naar staan. Maar toen vertelde ik dat het blanke jongens waren en dat we ze ook goed genoeg gezien hadden om ze aan te kunnen wijzen, ik was achter Erik aan gerend en er waren nog meer getuigen. Ze zijn ook vrij snel gepakt en veroordeeld, maar van die krant heb ik nooit meer iets gehoord... wat helpt dat ons? Zij zitten een straf uit, komen fluitend naar buiten, zoeken hun foute vriendjes weer op, met drugs en drank en het circus begint opnieuw. Wij moeten er de rest van ons leven mee leren leven...’

Is dat de reden dat ze uiteindelijk naar een dorp zijn verhuisd? ‘Niet direct, op een gegeven moment heb je het gedoe in de stad ook wel gezien, we hadden het nieuwe huis toen al gekocht. Voor een stuk was het ook gewoon ‘hoe zaken gegaan zijn’. Erik had toen de zaken goed gingen een mooi oud huis gekocht, waarvan de benedenetage nog was verhuurd aan een ouder echtpaar. Dat echtpaar werd gezellig en in goede gezondheid achter in de negentig. En toen gaf het ook nog heel wat ellende om de studenten die de boven-verdieping voor een vriendschapsprijsje huurden eruit te krijgen, die waren toen ineens wat minder vriendelijk. En toen waren de kinderen eigenlijk al groot en gingen het huis uit. Erik heeft het nog wel volgens plan zelf verbouwd, maar was ook de jongste niet meer en dan zit je dus met z’n tweeën in een huis van drie verdiepingen. Bovendien was het huis ook bedoeld als pensioen: als kleine zelfstandige met alleen AOW is het slecht rondkomen.’

‘We hebben altijd heel zuinig geleefd’, zegt Petra, dat moest wel, want je wist nooit wanneer het goed of slecht ging met het werk van Erik. Als hij ziek was, zaten we soms ook een tijdje met echt heel weinig geld. Ik heb er zelf natuurlijk ook vaak bij gewerkt, maar ik heb ook altijd gevonden dat ik er voor onze kinderen moest zijn. Kinderen zijn meestal niet echt dol op huiswerk en onze kinderen zijn ook niet van die studiehooften. En toch vonden we het ontzettend belangrijk dat ze hun diploma’s haalden. En dan: je woont in de stad, je wilt niet dat ze na school op plaatsen rondhangen die je zelf van vroeger nog al te goed kent. Studenten schijnen rustig na een jaar feestvieren de boel weer op te kunnen pakken. Ik heb heel wat achter de koffie gestaan bij de universiteit en de leraren daar schijnen het vrij normaal te vinden als hun leer-

lingen niet op komen dagen. Maar als je een gewone baan hebt en je wordt ontslagen lig je er voorgoed uit.’

‘En van kinderen ben je nooit af...’ Met hun zoon gaat het op dit moment goed, met hun dochter even wat minder. Ze gaat scheiden, terwijl ze net in verwachting is van haar derde kind. ‘Kijk’, zegt Petra, ‘waar moet je dan terecht als je geen familie hebt? Die meid komt er wel weer een keer bovenop. Maar nu zit ze natuurlijk stuk en kan geen kant op. Als er nu geen familie is waar ze terecht kan, wat gebeurt er dan tussen haar en de kinderen?’

‘Als we nu kunnen helpen, kan ze er ook beter bovenop komen. Ik vind het natuurlijk verschrikkelijk voor haar, maar uiteindelijk heb je niks aan een huwelijk als je niet allebei tot het gaatje gaat. Erik en ik zitten elkaar nog steeds regelmatig op de huid, we zijn allebei nogal eigenwijs. Soms word ik echt gek van hem, als hij per se weer iets wil doen aan de tegeltjes in de badkamer. Of als hij iets wat ik graag gedaan wil hebben een jaar laat liggen. Maar waar ik me echt zorgen over maak is: hoe moet dat als zijn gezondheid steeds achteruit gaat, hij heeft een tijdje geleden een zware operatie gehad, kan niet meer doen wat hij vroeger kon. En dat maakt hem kwaad. Nu zijn de kleinkinderen steeds bij ons in het nieuwe huis en dat is heel dubbel. Ik dacht echt dat we het eindelijk een keer rustig zouden krijgen, na 40 jaar toch elke dag een beetje knokken ben je daar wel aan toe. Erik ook, die kan zich ook gruwelijk ergeren aan de drukte. Aan de andere kant is het weer goed dat hij belangrijk is als opa, nu hij niet meer kan ‘maken wat hij wil’ zoals vroeger. En dat bedoel ik nou eigenlijk: wat er ook gebeurt, waar het om gaat is dat wij ons zorgen maken over wat er met de anderen gebeurt. En daar aan doen wat we kunnen. Maar je zult mij nooit horen zeggen dat geld niet gelukkig maakt, je kunt er een hoop ellende mee voorkomen. Als je moet kiezen tussen geld verdienen en voor je kinderen zorgen, is dat de meest ellendige keuze die er is. Maar het leven is niet allemaal kommer en kwel, er zijn genoeg leuke dingen, je moet ze alleen willen zien en van de kleine dingen in het leven willen genieten.’

De familie Van Nes

Klaas en Hettie van Nes hebben het niet bepaald gemakkelijk gehad in hun leven. ‘Laat ik het zo zeggen’, zegt Hettie, ‘het kan gebeuren dat er iemand van je gezin in de WAO terecht komt. Dat het niet alleen bij mij maar ook bij Klaas gebeurde, was ellendig. Maar toen moest ook onze zoon Richard een half jaar op bed liggen en daarna mocht hij zijn oude werk nooit meer doen. Als het alleen maar om mezelf ging, was ik het liefst voor de bus gesprongen. Maar daar help je hem ook niet mee natuurlijk.’

Klaas en Hettie noemen zichzelf ‘werkende mensen’. Zoals Klaas het zegt: ‘Er zijn nu eenmaal mensen die een streep op een stuk papier zetten en mensen die ervoor zorgen dat je ook een keer echt kunt koken op de plek waar die streep staat.’ Klaas heeft in zijn leven alles neergezet wat je maar kunt neerzetten. Ook in zijn eigen huis, van de waterval in de achtertuin tot en met de kastjes op zolder, waar elk stukje gereedschap precies op de eigen plek ligt. En natuurlijk de speciale toiletten en handgrepen bij het bad voor Hettie, die langzaam voortschrijdende ms heeft. ‘Ik kan alles’, zegt Klaas, ‘behalve computers, maar dat kan Richard weer en zo komen we een heel eind. Het enige wat we steeds tekortkomen is geld. Maar omdat Richard nog heel lang thuis gewoond heeft als enig kind, kon die ons af en toe wat toestoppen. Niet dat ik dat leuk vind om te vertellen, volgens mij horen kinderen geld te krijgen van hun ouders en niet andersom. Maar Richard is een geweldige knul, die heeft bijvoorbeeld een keer samen met Hettie een jaar gespaard en toen hadden ze mijn twaalf jaar oude brikje op mijn verjaardag omgeruild voor een laten we zeggen mooi klein autootje, om geen merken te noemen.’

Sparen is bij de familie Van Nes in meer opzichten een sleutelwoord. Contant dan, een bankrekening is iets wat je nu eenmaal moet hebben voor je salaris of uitkering. Geld dat je in je hand hebt is echt. Klaas en Hettie hebben natuurlijk een pinpas, maar daar hebben ze een enorme hekel aan. ‘Weet jij hoe het voelt als je een keer niet goed rekent of als ze een keer iets hebben afgeschreven wat je niet had verwacht. Dan ziet zo’n snotneus bij de kassa op haar schermje dat jij rood staat’, zegt Hettie. ‘Dat mogen ze dan wel niet zeggen van de

baas en dan komt er een toneelstukje dat het op de een of andere manier misgaat. Maar jij staat voor schut met je boodschappen en als je dan niet het geld bij je hebt, mag je alles laten staan.’ ‘Precies’, zegt Klaas. ‘En voor ons soort mensen is dat nog veel erger, want wij hebben ons hele leven lang al overal te horen gekregen dat we minder waren. Trouwens, het is nog een soort diefstal ook, want voor die pas moeten we nog geld betalen ook. Geld betalen om je eigen geld uit een automaat te halen, zo kan ik ook een mooi gebouw neerzetten, als je een miljoen klanten hebt en die allemaal twee tientjes laat betalen voor een stuk plastic van nog geen dubbeltje.’

Klaas weet uit ervaring wat het is om ‘niks tussen jou en de vloer’ te hebben. Hij zit vol anekdotes over de mensen bij wie hij in huis dingen moest doen. ‘Dan kom je in kasten van huizen, moet je bij wijze van spreken gouden kranen installeren en dan moet je wel twee keer doen met een theezakje. En laatst vertelde een ouwe maat van me dat een deftige mevrouw hem ernstig had toegesproken: de koffiepads moesten twee keer gebruikt worden door de werklui. En dan komen die mensen natuurlijk ook nog met de vraag of het... niet wat goedkoper kan... U bedoelt zwart... Eh, als u dat zo zegt, ja... Steekt mijn collega zijn kopje naar voren en zegt ‘Doet u mij toch maar met suiker en melk.’

Klaas heeft ook regelmatig meegemaakt dat hij zijn brood buiten moest opeten, ‘hoe sjieker ze zijn, hoe zieker ze ons behandelen’, is zijn idee. Daarom ging hij ook honderd keer liever met de dakpannen naar boven. Dat zou je niet zeggen,

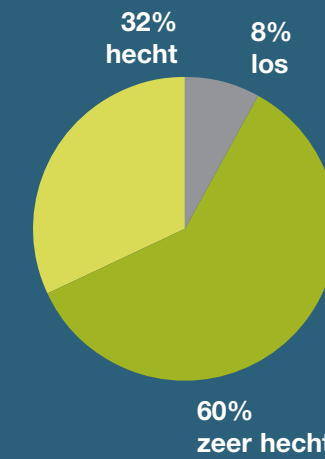
want Klaas en Hettie beantwoorden uiterlijk niet echt aan het beeld van de 'arbeider'. Klaas heeft niet de befaamde handen als kolenschoppen, hij is heel klein en heel dun. En Hettie heeft het huis niet ingericht met een groot eikenhouten bankstel voor een grote televisie, zoals de meeste burens. In huize van Nes zijn bijna alle oppervlakken van glas, is de televisie onzichtbaar in een kastje weggewerkt en staan overal kleurige glazen beeldjes. 'Die spaar ik nou', zegt Hettie, 'en iedere week zet ik de helft van wat er staat weer in de kast en vervang het door andere.' Ze opent een speciale kast die tussen de keuken en de kamer staat, die helemaal vol blijkt te staan met glaswerk. 'Allemaal dingetjes van een paar euro, maar bij elkaar toch een mooi gezicht. En als je alle feestjes en verjaardagen van dertig jaar optelt, kom je een heel eind. Ik doe nooit iets weg en er is in al die jaren nog maar één keer iets gebroken, wat Klaas natuurlijk meteen gelijmd heeft.'

Als je doorvraagt, wil de familie Van Nes wel toegeven dat sommige van die cadeautjes wat sneller bij elkaar gespaard konden worden omdat Klaas af en toe wat 'krijgt'. 'Ik zie dat zo', zegt Klaas, 'ik heb drie jaar bij een specialist gelopen en nog steeds zijn er dagen dat ik nauwelijks kan bukken. Maar ik krijg netto de helft van wat ik vroeger verdiende, officieel heb ik 70 procent, maar natuurlijk geen enkele toeslag. En dan mag ik van de sociale dienst er wel bij werken om een bepaalde grens te halen, die 30 procent erbij, maar heb jij al gehoord van een aannemer die een bouwvakker voor anderhalve dag in de week in dienst neemt? Dus het komt weleens voor dat ik thuis niks te doen heb en ergens anders een handje ga helpen. Als iemand anders het tilwerk doet kan ik een keuken perfect stellen, om maar wat te noemen. Of een deur afhangen, er zijn nog maar weinig timmerlui die dat kunnen, op school leren ze alleen nog maar kunststof kozijntjes in ijzeren framepjes hangen, dat kan mijn kanarie ook. Als mensen dan uit dankbaarheid een bosje bloemen willen doen, zeg ik dat ik bruggen spaar... Maar dat is allemaal klein gedoe, je kunt er toch niet veel mee. Aan de ene kant zijn er Polen die wit zelfs nog minder kosten dan jij voor zwart werk. Aan de andere kant rijden er tegenwoordig overal auto's rond met detectivejonges om te kijken wat je doet. Toen Richard in het ziekenhuis lag had een of andere goede buur de sociale dienst verteld om te zeggen dat ik blijikbaar aan het klussen was, want ik was nooit thuis. Toen ben ik echt gevolgd door zo'n zogenaamd niet opvallende meneer in een niet opvallende auto. Richard heeft inmiddels overigens weer werk. Hij was gediplomeerd verwarmingstechnicus bij een groot bedrijf, maar ook

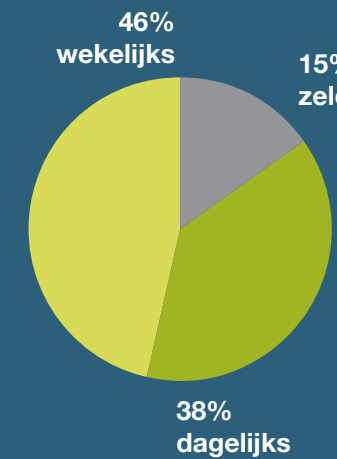
zijn rug hield het niet en hij heeft nog steeds een serieuze hernia. Maar na een paar jaar zoeken kon hij eindelijk terecht als bewaker. Hij is nu ook uit huis, heeft een eigen flatje gehuurd.' Hettie: 'Ik vond het eigenlijk wel tijd worden. Natuurlijk was het ook gezellig, maar je denkt toch bij jezelf als moeder dat zo'n knul een keer zelfstandig moet worden. Stap voor stap moeten we maar denken, hij komt nog steeds drie keer in de week thuis eten uit zijn werk, dan kan hij meteen door naar zijn sportclub. Ik denk eigenlijk niet dat hij de andere dagen wel zelf kookt... Klaas heeft het er ontzettend moeilijk mee gehad en zou hem eigenlijk het liefst terug willen.' Klaas: 'Weet je wat het is, ik heb zelf eigenlijk nooit veel aan mijn ouders gehad. Dat mag keihard klinken, maar ik kan het niet mooier maken dan het is. Mijn moeder vond eigenlijk dat haar kinderen omhoog moesten op de ladder, niet met hun handen moesten werken net als mijn vader. En ik kon gewoon niet zo goed leren, dus werd altijd een beetje met de nek aangekeken. Hettie was ook te min, een 'meisje van de straat' noemde mijn moeder dat. Ze is in twintig jaar misschien twee keer bij ons op bezoek geweest, een keer toen Richard geboren werd en de andere weet ik echt niet meer. En ik ben ook steeds minder naar de rest van de familie gegaan. Mijn vader is vroeg doodgegaan, dus veel familielevens heb ik zelf niet gehad, ik moest het met die van Hettie doen. Totdat mijn moeder ernstig ziek werd, toen was het toch wel fijn dat Klaas een beetje in de buurt woonde en toch werkloos was. Ik heb mijn moeder bijna twee jaar dagelijks verzorgd, samen met de thuiszorg, die moesten komen voor de medische dingen.' Het blijft toch je moeder.

Relaties tussen generaties

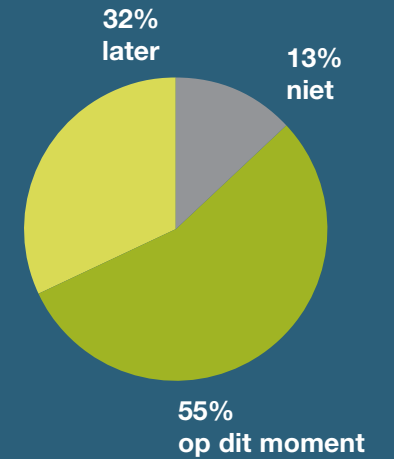
hechtheid relatie

mate van contact

geven van steun

Ouders en kinderen blijven in de huidige samenleving zeer nauw op elkaar betrokken. Een internationale studie liet zien dat de generatiele verbanden in vrijwel alle landen ongeveer op hetzelfde niveau liggen. Slechts 8 procent noemt die relatie 'los', 84 procent van de ouders en kinderen ziet elkaar wekelijks en slechts 13 procent ondervindt geen steun in de directe familierelatie en verwacht dat in de toekomst ook niet.

Intermezzo: de geschiedenis van het gezin

Er zijn al gezinnen zolang als er mensen zijn. De verklaring daarvoor is vrij logisch: mensenkinderen hebben jarenlang bescherming nodig voordat ze zelfstandig kunnen leven. Toch is deze biologische verklaring niet helemaal afdoende. In theorie kun je dat immers oplossen door in groepen te leven. Er moet dus op de een of andere manier meer zitten achter de enorme hang van de mensheid naar de 'exclusieve paarrelatie'. Op de een of andere manier worden mannen en vrouwen verliefd op elkaar en proberen dat zo lang mogelijk vol te houden, iedere cultuur heeft dat ook vertaald in poëzie en toneel.

Wat door de eeuwen heen wel sterk verschilt, is de specifieke manier waarop de relaties tussen gezinsleden worden uitgewerkt in culturele en maatschappelijke regels. Regels die ook binnen culturen weer kunnen verschillen voor bepaalde 'standen'. De belangrijkste gezinstypen³ die we kennen uit de Nederlandse geschiedenis zijn:

Boerengezinnen: tot een flink eind in de 20e eeuw bestond de overgrote meerderheid van de gezinnen in Nederland uit relatief kleine gezinnen die samen leefden op en van een stuk land. Kenmerk van deze gezinnen was een volledige vervlechting van alle levensgebieden: kinderen, ouders en vee deelden vaak dezelfde ruimte, iedereen werkte mee op de boerderij, er was geen sprake van een aparte kinder- of jeugdwereld.

Burgergezinnen: Nederland geldt min of meer als de 'uitvinder' van dit gezinstype: de essentie hiervan is dat in tegenstelling tot het boerengezin de sferen van werk en gezin juist strikt zijn gescheiden. Vaders leven daardoor in feite in

een andere wereld dan moeders en kinderen. Het burgergezin vergt uiteraard een bepaalde mate van welvaart, tot de 19^e eeuw was het voorbehouden aan een kleine groep, in de 20^e eeuw, vooral na de Tweede Wereldoorlog, is het burgergezin in feite het dominante type geworden, niet alleen in Nederland maar in de hele westerse wereld.

Middenstandsgezinnen: het middenstandsgezin was niet afhankelijk van land, maar van het produceren van goederen of verrichten van diensten. Een typische stad in de 17e tot 19e eeuw bestond vooral uit deze gezinnen, uiteenlopend van touwslagers, smeden, timmerlui, bakkers en uiteraard de honderden kleine winkeliers. Net zoals in het boerengezin waren werk en gezinsleven vrijwel volledig met elkaar verweven.

Arbeidersgezinnen: in tegenstelling tot het boerengezin of het middenstandsgezin heeft het arbeidersgezin geen eigen middelen van bestaan, zoals land of bedrijfsruimten. Er is ook geen personeel, zoals boeren en middenstanders vaak wel hebben (knechten, landarbeiders, los werkvolk) en uiteraard ook geen huispersoneel zoals bij de burgerij. Kenmerk van het arbeidersgezin is dat in feite elk lid van het gezin zichzelf zo duur mogelijk moet zien te verkopen op de arbeidsmarkt. Bij het ontstaan van dit gezinstype, dat logischerwijs verbonden is met de komst van de grootindustrie, was het ook gebruikelijk dat hele gezinnen samen de fabriek (of de mijn) gingen.

Schaars in Nederland

Er zijn ook gezinstypen die elders in de wereld wel veel voorkomen, maar niet of nauwelijks in Nederland. De belangrijkste daarvan zijn:

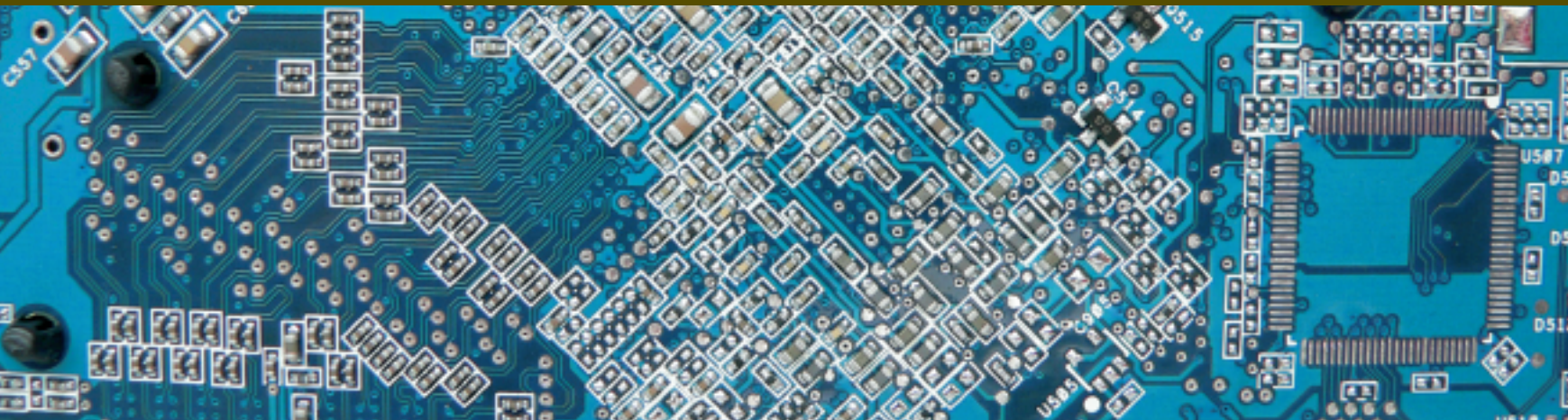
Aristocratische gezinnen: Nederland is nooit een feodaal land geweest zoals Frankrijk of Engeland. Wij kennen dus ook niet het verschijnsel van de erfelijke adel die vanuit kastelen het land beheerst en een ver van de bevolking afstaande elite vormt. Typisch voor het aristocratische gezin is dat de leefwerelden van ouders en kinderen vrijwel volledig gescheiden zijn. Opvoeding wordt uitbesteed aan huispersoneel zoals nanny's en gouvernantes en voor oudere kinderen overgenomen door kostscholen.

Grootgezinnen/Familiale verbanden: het idee dat iedereen vroeger in heel grote gezinnen of in familieverband leefde⁴, is een veel voorkomend misverstand. Een van de weinige landen in Europa waar dat wel gebeurde was Duitsland. Door het erfrecht (primogenituur) vielen daar alle bezittingen aan de oudste zoon toe. Hoe meer broers en zussen die had om in ruil voor kost en inwoning mee te werken, hoe beter het was voor het familiebezit, een van de verklaringen voor het traditioneel hoge Duitse geboortecijfer.⁵ Omdat veel van deze verwanten nooit trouwden ontstonden rond de 'hoeven' ('Hof' in het Duits) grote familiale leefgemeenschappen.

Polygame gezinnen: de christelijke godsdiensten hebben altijd strikt de keuze voor het monogame gezin gemaakt, in veel andere godsdiensten was en is polygamie toegestaan.

Dat het in principe is toegestaan betekent overigens niet dat er ook gebruik van gemaakt wordt; er zijn islamitische landen waar het vrijwel niet voorkomt, er zijn landen waar het gangbaar is.

In de beeldvorming is het polygame gezin vaak verbonden met de praktijk van het arrangeren van huwelijken door families (uithuwelijken). Ook dat hoeft niet, het gaat om aparte (culturele) praktijken. Het arrangeren van huwelijken is bijvoorbeeld ook bij het aristocratische gezin en bij de grootgezinnen vrij gangbaar geweest, net zoals bij delen van de Nederlandse burgerij, waar het in ieder geval lang verboden was voor kinderen om 'beneden hun stand' te trouwen.

De familie Gül

Mohammed Gül grijnst breed als hij zijn kaartje overhandigt. Directeur van INCS, International Network Computer Services. ‘Dat ben ik’, zegt hij, ik bedoel niet alleen mijn naam op het kaartje, maar ook het bedrijf, ik ben het enige personeelslid. Maar ik heb genoeg handige jongens rondlopen die me kunnen helpen als het nodig is.’

Met handige jongens bedoelt Mohammed jonge ict'ers, studenten aan mbo en hbo die alles van computers weten. Zijn onderneming ondersteunt kleine bedrijven bij de aanschaf en het onderhoud van hun computersystemen. ‘Winkeliers, kleine aannemers, maar bijvoorbeeld ook allerlei stichtingen die onzichtbaar voor het grote publiek achter de voordeuren van de verzamelpanden zitten en iets doen in de sferen van welzijn, kunst en cultuur, enzovoort. De grote meerderheid van de bedrijven in Nederland heeft minder dan tien personeelsleden, vertelt Mohammed, die hebben niets aan Pink Roccade waar ze 120 euro per uur rekenen voor iets wat dan automatiseringsadvies heet. Die moeten gewoon zes computers hebben met de laatste versies van Microsoft Office. Maar zodra je het hebt over een netwerk en servers waar dat op draait, kun je niet meer terecht bij de Mediamarkt of Mycom, dat zijn supermarkten of speciaalzaken voor particulieren. Wat ik dan doe is eigenlijk heel eenvoudig, ik bestel bij de groothandel wat ze nodig hebben, laat dat in een paar dagen installeren en als het een keer misgaat kunnen ze mij bellen. Dat persoonlijke contact is ontzettend belangrijk, want als het om computers gaat zijn mensen ontzettend onzeker. Je moet het zo zien: voor 90 procent van de bevolking gaat het net als bij de televisie, er zit een aan- en een uitknop op en als hij het niet doet kun je er hoogstens een klap op geven. En geloof me, dat gebeurt regelmatig. De gemiddelde computergebruiker werkt met een of twee programma's, waarvan hij of zij de basisfuncties gebruikt, schrijven, rekenen en post verzenden. De helft van de telefoontjes die we krijgen gaat over problemen bij het installeren van een nieuwe muis of een toetsenbord. Die lever ik meestal standaard extra, want na een

jaar zitten ze vaak vol broodkruimels of koffie. In kleine bedrijven is de werkkamer ook vaak een soort woonkamer.’

Het bedrijf van Mohammed Gül zit dus letterlijk tussen de private markt en de grote zakenwereld... en dat geldt voor hemzelf ook een beetje. Hij is wat uiterlijk betreft een ‘mediterrane allochtoon’, maar wel een met de Nederlandse lengte van 1,90 meter. Hij heeft een baard, maar dan een strakke, kort getrimde. En met zijn voorkeur voor een spijkerbroek en geblokt houthakkershemd is hij bepaald ook westers gekleed. Maar als je bij hem op bezoek komt, tref je een echtgenote die lange rokken draagt en een modieuze hoofddoek... en moeder is van zeven kinderen. Kinderen die naar de islamitische school gaan en ook thuis dus religieus worden opgevoed.

‘Wij zijn overtuigde moslims’, zegt Mohammed, ‘eerlijk gezegd is Nourah nog een stuk strikter dan ik. En de opvoeding komt toch voor 90 procent op haar neer, want ik ben eigenlijk altijd weg, de klant is koning, als die belt ga ik er zo snel mogelijk naartoe of ik stuur iemand als ik bezig ben, maar dan ga ik toch zo snel mogelijk zelf. En storingen verhelpen, je weet nooit hoe lang dat duurt. En er zit geen rek meer in het werk, de deadlines liggen op een minuut, je verstuurt het stuk voor de vergadering van de volgende dag per mail om half vijf.’

Nourah zelf spreekt het Nederlands veel minder goed dan Mohammed. Ze is op haar 19e naar Nederland gekomen om met Mohammed te trouwen. ‘Ik ben meer moslim dan mijn ouders, Mohammed minder dan de zijne’, zegt ze lachend. Het

huwelijk is niet door de families geregeld, ze ontmoetten elkaar via wederzijdse kennissen en van het een kwam het ander. 'Ik weet niet of mijn ouders echt blij waren', zegt Nourah, 'ik denk dat ze me liever met een ingenieur of advocaat hadden zien trouwen en ze vinden het ook niet leuk dat ik de sluiert ben gaan dragen. Voor Mohammed zou het trouwens ook niet hoeven, zijn ouders zijn heel traditioneel, maar hij zelf niet zo... precies het omgekeerde van bij mij thuis dus.' 'Dat klopt', zegt Mohammed, 'toen ik jong was en hier op school met mijn Nederlandse vrienden optrok, knalde dat behoorlijk. Hun manier van geloven is echt nog heel erg traditioneel, ze vinden mij nog net niet afvallig, maar hebben veel moeite met mijn moderne stijl.'

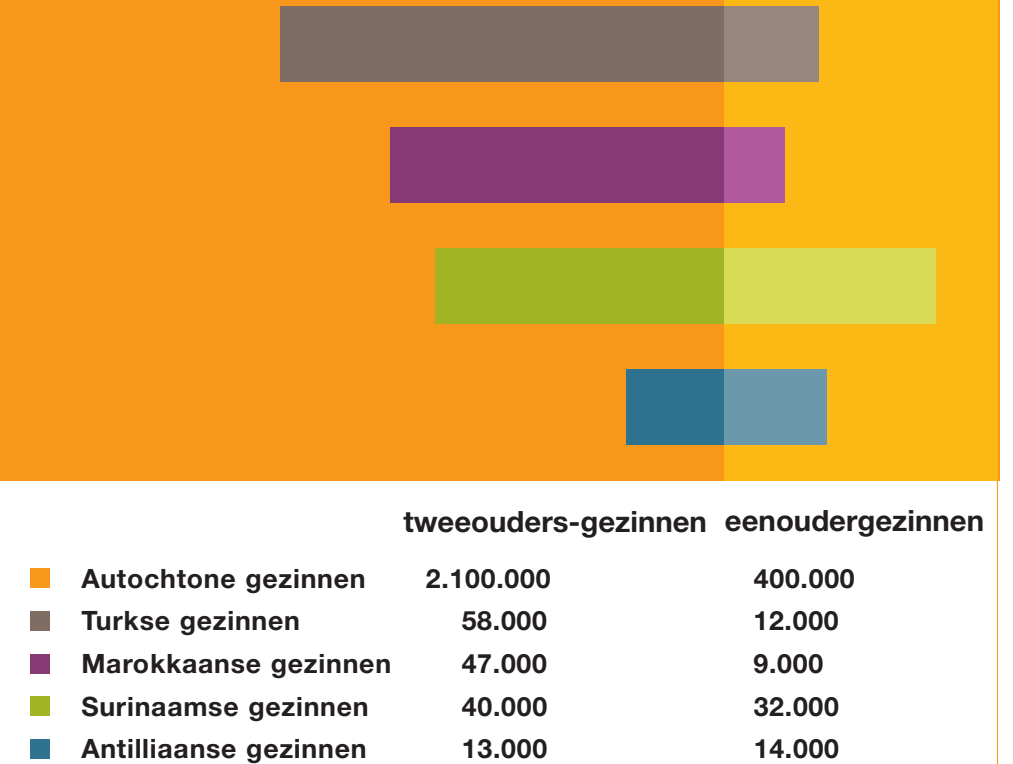
Dat vraagt toch om een beetje discussie: Nourah werkt niet en die zeven kinderen zouden bij een moderne Nederlandse vrouw toch ook niet echt als een toonbeeld van moderniteit gelden... 'Klopt', zegt Mohammed, 'bij haar familie in Turkije hebben we die discussie ook, haar zus studeert en die kan heel fel zijn, die zei laatst tegen me dat ik dubbel fout was, ik was niet alleen een macho maar ook nog een gelovige macho. En Nourah zelf heeft wel duidelijk gekozen, maar dat wil niet zeggen dat ze daar geen problemen mee heeft. Een van onze dochters heet bijvoorbeeld Tansu, net zoals Tansu Çiller, de vrouwelijke premier van Turkije een tijd geleden. Mijn ouders vonden dat bijna een belediging en vonden dat ik moest ingrijpen, een vrouwelijke premier vonden ze niet echt een rolmodel voor hun kleindochter. Ik zou niet durven, zo macho ben ik ook weer niet in mijn eigen gezin.'

Een van de momenten dat Mohammed bulderend lacht is als hij zegt dat hij zichzelf ook wel een 'Turkse pantoffelheld' noemt. En daarbij is hij geen uitzondering: 'Veel van mijn klanten zijn ook allochtoon en hebben familiebedrijfjes. Daar kom ik dus ook thuis over de vloer en geloof me, er zijn heel wat allochtone mannen die achter de voordeur weinig te vertellen hebben. Misschien moeten ze daar maar eens een cartoon over maken...' Dat laatste is ook een grap, maar komt er toch heel wat bedachtzamer uit. 'Veel van mijn Nederlandse klanten zijn onzeker. Computers zijn toch een mannenzaak, ik ga wel mee als ze een borrel gaan drinken, maar ik drink geen alcohol. En op de vraag of ik nog moet rijden, zeg ik dat ik moslim ben en dus geen alcohol neem... en wel de kaas, maar niet de bitterballen. Dat is lastig, je ziet ze dan toch bijna nadenken, wat ze moeten doen met de grapjes die ze als mannen over elkaar maken. Daar zitten er natuurlijk ook veel

over de islam bij... en ik ben natuurlijk een grote kerel, misschien word ik daar wel heel boos over...'

Is dat zo? Mohammeds antwoord daarop is vrij stellig: geen sprake van. 'Het is veel ingewikkelder, ik vind het inderdaad absoluut niet leuk als mensen bot over het geloof of de islam praten, wat trouwens weer iets anders is dan een grap maken. Maar ik zit ook vaak in een restaurant met Turkse klanten die geen gebed overslaan, maar zich wel een goede wijn laten serveren in een theekopje. Daar heb ik geen moeite mee, ik geloof niet in het soort hemel van mijn vader, waar alleen maar de mensen van de eigen sekse naar toe gaan. Maar weet je wat ik wel idioot vind: dat diezelfde mensen die moslims toch een beetje achterlijk vinden, er wel moeilijk over doen als ik een vrouw stuur om een computerprobleem op te lossen. Een nichtje van me is echt een ster, die maakt ook samen met een vriendin sites voor me als klanten dat willen. Die meisjes dragen geen hoofddoek, spreken perfect Nederlands... maar de gemiddelde Nederlandse man kan het echt niet aan dat een vrouw meer van computers af weet dan hij. Dus kan ik ze niet op pad sturen. Dat is toch eigenlijk idioot in een land dat zich zo modern vindt, wij hadden al een vrouw als minister-president in 1993.'

Allochtone en autochtone gezinnen

In Nederland zijn iets meer dan 200.000 allochtone gezinnen, dat is ongeveer negen procent van het totale aantal gezinnen. In de figuur is aangegeven hoe de verhoudingen liggen tussen tweeoudergezinnen en eenoudergezinnen per nationaliteit.

De familie Ravi

Ayaj Ravi moet nog steeds minstens één keer per week uitleggen wat hij niet is: geen Turk, geen Marokkaan, geen Surinamer of Antilliaan. ‘Allochtonen uit India zijn hier nu eenmaal schaars. Meestal volgt er dan ook een stilte, je hoort de hersens aan de andere kant bijna zoemen, op zoek naar houvast... hoe zat het ook weer met geloof... zijn ze daar moslim of niet... Vroeger reageerde ik daar eerlijk gezegd weleens scherp op met een soort statement, iets als: India heeft meer dan een miljard inwoners en de beste wiskundigen ter wereld. Later werd ik wat meer ontspannen, met een grapje als: we kunnen het over Gandhi hebben of over heilige koeien, maar ik hou zelf meer van voetbal.’

Dat van die wiskundigen kan Ayaj weten, zijn vader was hoogleraar wiskunde in New Delhi en later in Harvard. Zelf werkt hij als internationaal jurist voor het ministerie van Buitenlandse Zaken. ‘En ik ben ook nog met een Marokkaanse getrouwd, ik weet niet welk van de twee mijn vader het ergste vond, dat ik wiskunde niets vond of dat ik niet met een Indiase trouwde. Maar dat hebben we allemaal allang achter de rug, mijn ouders zijn dol op de kleinkinderen, we organiseren een paar keer per jaar een familiebijeenkomst en sinds het pensioen van mijn vader reizen mijn ouders de helft van het jaar de kinderen af.’

‘Dat klopt’, zegt zijn vrouw Loes... ‘en ze hebben geluk dat je niet met een Nederlandse getrouwd bent, want die zou er knap moeite mee hebben. Het is hier niet de gewoonte dat ouders op dinsdag bellen dat ze woensdag op Schiphol landen en dan drie weken blijven logeren.’ Loes Sini heeft het omgekeerde ‘probleem’ van Ayaj: er zijn weinig mensen die in de gaten hebben dat ze Marokkaanse is. ‘Loes Ravi kan overal vandaan komen, soms vraagt iemand nog weleens of ik Italiaanse voorouders heb, maar in de zomer zijn veel Nederlanders absoluut bruiner dan ik.’ Loes werkt op het ministerie van Onderwijs en dat geeft weleens aanleiding tot pijnlijke situaties. ‘Discussies over jeugdproblemen, taalachterstanden, zijn aan de orde van de dag en in kleine kring willen mijn collega’s weleens minder politiek correct zijn... zeker na Fortuyn. Dat steekt toch, ook al heb ik zelf niet veel meer met Marokko. Mijn grootvader is hier lang geleden gekomen en ook al lang geleden weer teruggegaan. Sinds zijn overlijden heb ik nauwelijks nog contact met de familie daar’. Familie die

overigens allemaal in de stad woont en nog nooit een hoofd-
doek van dichtbij gezien heeft, zoals Loes het uitdrukt. Ze drev
en handel met Frankrijk, Loes heet officieel ook Louise, Franse namen zijn een oude familietraditie, maar ze is in Rotterdam opgegroeid en ‘daar houden ze van korte namen’.

Loes en Ayaj wonen in het centrum van Den Haag, vrijwel op loopafstand van hun beide ministeries maar binnenkort gaan ze toch verhuizen, ‘hun kinderen achterna’ zoals Loes het uitdrukt. Die zitten allebei op school in een deftige buitenwijk van de stad. ‘Het klinkt misschien hard’, zegt Loes, ‘maar juist omdat ik bij Onderwijs werk weet ik precies wat er speelt, hoe de prestaties van scholen bij ons in de buurt zijn. Ik vind mezelf echt niet rechts, ik wil graag meewerken aan meer integratie... maar als het om mijn eigen kinderen gaat kies ik er toch voor dat ze de beste kansen krijgen die er zijn, dus ik kies voor een zo goed mogelijke school. En dat valt hier niet eens mee, veel ouders in deze straat zijn te laat begonnen met zoeken en kunnen nu bijna geen kant op.’ Vader Ayaj heeft overigens geen enkele moeite met de situatie. ‘Wat ik daar over denk noemen jullie hier rechts, maar ik vind het gewoon een zaak van gezond verstand. Ik wil het niet steeds over die wiskunde hebben, maar we horen in India niet tot de internationale top omdat we zoete broodjes bakken met mensen die gewoon geen talent hebben. De competitie op scholen is keihard, wie het echt goed doet krijgt een beurs. Punt... nee, komma. Ik heb van Loes gehoord dat er miljoenen uitgegeven worden om kinderen met leerproblemen toch in de gewone school te houden, ik zou ze uitgeven om goede kinderen eigen klassen te geven.’

Het is duidelijk dat dit onderwerp in huize Ravi-Sini niet voor het eerst ter tafel komt. De familie voelt zich buitengewoon thuis in Nederland, Ayaj is van huis uit en natuurlijk ook wat beroep betreft internationaal georiënteerd, maar is niet echt van plan om te vertrekken. 'Onze kinderen zijn nu acht, zes en drie jaar, een jongen en twee meisjes, en het lijkt me beter voor hen dat ze zo veel mogelijk op één plek blijven. Ik heb het zelf ook niet leuk gevonden dat we steeds achter mijn vader aan moesten als hij naar een andere universiteit ging. Vooral niet als dat voor zo'n gasthooglerschap van een jaar was.' En daarmee zijn we meteen bij het volgende veelbesproken onderwerp. 'En als ik nu eens naar het buitenland ga', zegt Loes, 'ik zie dat wel zitten.' Loes werkt vier dagen, maar heeft uitgerekend dat ze na een promotie in een fulltime baan meer gaat verdienen dan Ayaj. 'Dan ben ik de kostwinner...' Ayaj geeft eerlijk toe dat hij het dan moeilijk zou krijgen. 'Ik ben nu 45, ik heb ontzettend leuk werk, dat ook nog ruimte laat voor andere dingen die ik leuk vind en ik ga liever naar een avond wijnproeven dan naar een cursus. Maar als Loes me echt gaat passeren, dan moet ik maar aan de bak, ik zal nooit een Maarten worden.' Maarten? Maarten blijkt de buurman te zijn, getrouwd met Elise en net vader geworden van een wolk van een dochter. Maarten en Elise vertrekken over enkele maanden naar Londen, waar Elise een mooie plaats aan de Nederlandse ambassade kon krijgen. Maarten is ict-expert, maar besloot dat hij dan maar mee moest, zo'n kans kwam er nooit meer. Hij heeft zijn baan opgezegd en is nu huisman, wil dat in Londen ook zeker blijven. Niets voor Ayaj, hij kan zich ook niet voorstellen dat Maarten dat uithoudt.

Loes hoopt van wel. 'Eerlijk gezegd ben ik wel een beetje jaloers op Elise. Ik ben bij ons toch degene die alles regelt. En ik moet het ook voor een flink deel echt alleen doen, ik heb geen familie in de buurt, mijn zus en ouders wonen meer dan 100 kilometer ver, dat is met drie kinderen al een wereldreis op zondag. Natuurlijk ben ik het nu gewend, maar in het begin vond ik het emotioneel heel zwaar om Alexander, ons oudste zoontje, naar de crèche te brengen. Je kiest er toch voor om hem alleen te laten, hoe goed de leidsters ook zijn. Ayaj heeft daar geen enkel probleem mee, die vindt het sowieso niet goed als zijn zoontje te soft wordt. Voor de meisjes was het trouwens minder erg, die gingen natuurlijk al jaren mee en kenden alles en iedereen. Een van de ergste dingen vind ik trouwens dat je met kinderen 's avonds zo weinig kunt doen: hier in de buurt wonen vooral mensen met jonge kinderen, er zijn maar twee meisjes van een jaar of zestien die graag op

willen passen. Daar wordt bijna om gevochten, een van de twee had laatst verkering en stopte er een tijdje mee (gelukkig is het nu weer uit), toen moest je bij wijze van spreken een maand vooraf reserveren als je iets wilde gaan drinken samen. Natuurlijk kun je een oppascentrale bellen, maar je wilt toch liever dat er iemand is die vertrouwd is met je kinderen.'

Laatste punt, toch weer het allochtoon zijn. Zoontje Alexander is behoorlijk donker, de meisjes zijn dat wat minder. 'Leve de genen', zegt Ayaj, 'het is niet anders en ik vind het natuurlijk prachtig dat mijn zoon op mij lijkt, moet vooral zo blijven. Hij zal het minder moeilijk hebben dan ik.' Loes is wat minder optimistisch, misschien juist omdat ze op haar werk hoort hoe mensen praten die niet in de gaten hebben dat zij zelf van Marokkaanse afkomst is. 'Racisme, ik blijf het zo noemen, zit heel diep bij veel volwassenen. Mijn zus Jenny - Jeanine officieel - is getrouwd met een Antilliaan en komt daar regelmatig. Haar man had ooit verkering met een Creools meisje en haar schoonmoeder is openlijk blij dat hij niet met 'die kroeskop' getrouwd is, maar met iemand met een lichte huidskleur. Racisme is niet alleen iets tussen blank en zwart, het komt in veel groepen ook intern voor. En je ontkomt er niet aan. Tot een bepaalde leeftijd zien kinderen het trouwens niet eens, Alexander heeft een zwart en een wit buurjongetje, maar als je hem vroeg wat het verschil was tussen Isa en Erik, dan zei hij altijd dat Isa groter was en sterker. Je kon doorvragen, maar het kleurverschil kwam er niet uit. Maar op een gegeven moment wel. Laatst zaten we in de tram naar huis en toen vroeg hij me ineens: mama, waarom zijn alle mensen in deze tram zwart...? Ik sta echt niet gauw met mijn mond vol tanden, maar toen wel. Misschien had ik toen moeten zeggen: 'wij zijn ook zwart', maar ik vrees dat ik het heel Nederlands oploste, ik deed of ik het niet gehoord had en heb hem later verteld dat het onbeleefd is om hardop te praten in de tram...'

Succes allochtone gezinnen

Totale populatie jongeren

10.0000

Autochtonen

6.000

Allochtonen

4.000

risicopercentage

1%

6%

jongeren met politiecontacten

60

240

in procenten

20%

80%

Van de jongeren met politiecontacten in Nederland, met name in de grote steden, is de meerderheid van allochtone afkomst. Daardoor ontstaat de indruk dat er ook met de meerderheid van de allochtone gezinnen problemen zijn. De figuur laat zien waarom dat een *onjuist beeld* is aan de hand van een 'modelpopulatie', die bestaat uit 60 procent autochtonen en 40 procent allochtonen (zoals in veel stadswijken het geval is). Het percentage allochtone risicjongeren is zes keer zo hoog bij allochtonen als bij autochtonen. Daardoor is in dit voorbeeld niet minder dan 80 procent van de jongeren die met de politie in aanraking komt allochtoon, terwijl toch *94 procent* van de allochtone jongeren *geen* problemen heeft.

Intermezzo: 60.000 uren assessment

Bij advertenties voor banen staat steeds vaker dat een ‘assessment’ deel uitmaakt van de sollicitatieprocedure. Nu is assessment een mooi klinkend Engels woord voor een rollenspel. Deelnemers krijgen een taak die ze samen moeten oplossen en als je ziet hoe ze dat doen, weet je veel meer over hun capaciteiten dan door welke schriftelijke test dan ook.

En dat klopt: in de *interactie met andere mensen* kun je jezelf niet verstoppen. Je kunt er ook niet echt voor trainen, de andere mensen zijn onvoorspelbaar. En toch hebben bijna alle mensen die een baan zoeken wel degelijk al jaren getraind. Dat is tenminste het resultaat van diepgaand onderzoek door het CELF⁶, een internationaal samenwerkingsverband van onderzoekers die al jarenlang de interacties binnen gezinnen bestuderen.

De studies van het CELF laten zien dat in elk land, ongeacht de culturele verschillen, leden van het gezin in staat zijn om bliksemsnel aan de situatie aangepaste rollen op zich te nemen. Zo bleken Italiaanse vaders binnen het gezin voortdurend te schakelen tussen hun autoritaire positie van gezinshoofd, een rol van ‘speelkameraad’ voor hun kinderen waarin ze de rol van gelijke hadden, en de rol van ‘keukenassistent’ met zeer beperkte competenties en een ondergeschikte positie (Caporali e.a. 2004 en 2005). Ook verschillen in vaardigheden met computers binnen gezinnen bleken een creatieve bron, zoals Aarsand (2005) ontdekte. Kinderen werden door ouders en grootouders expliciet - tijdelijk - in de gezagsrol van ouders geplaatst, met bijbehorende verantwoordelijkheden voor het proces van oplossing en informatieoverdracht en leerden zo op jonge leeftijd oefenen met de volwassen rol.

In feite lieten alle vergelijkende studies hetzelfde patroon zien. Gezinnen zijn al lang geen ‘trechters’ meer waar ouders vrij letterlijk kennis of regels in de hoofden van kinderen gieten. Gezinnen werken totaal anders: in feite is het een continu trainingskamp waarin elk gezinslid per dag een aantal

verschillende posities inneemt. Natuurlijk zijn de ouders daarbij meestal degenen met de competenties, maar waar het gezin bij uitstek goed in is, is *flexibiliteit* bij het wisselen van perspectieven. Bij het maken van huiswerk bijvoorbeeld heeft de ouder een gezags- en controlerende functie, maar is het kind degene die beschikt over de meeste informatie over de taken en de uitvoering. En dat is een situatie die vrijwel identiek is aan de manier waarop in een moderne onderneming leiding moet worden gegeven aan personeel dat inhoudelijk meer weet dan het management. Volgens de onderzoekers van CELF is het meest interessante aspect van het moderne gezinsleven dat ouders en kinderen ook in staat zijn om *zichzelf* op die manier in perspectief te zien. Er worden in hedendaagse gezinnen nog steeds heel veel spelletjes gedaan en de observaties daarvan lieten zien hoe vaders, moeders en kinderen daarbij heel bewust imitaties van elkaars gedrag en rollen gaven... en daarmee dus in een onschuldige situatie *feedback* aan elkaar gaven. Forsberg (2004) heeft het daarbij over het ‘optreden als elkaars cabaretier’: het gebruik van humor en ironie is een heel goed instrument om het proces van wisselende rollen soepel te laten verlopen.

Kortom, een modern gezin is in feite een 60.000 uren durend assessment, waarin de gezinsleden continu leren om met verschillen in onderlinge competenties en gezagsverhoudingen om te gaan. De dynamiek is permanent, want naarmate kinderen ouder worden veranderen hun rollen steeds. In Nederland heeft de socioloog De Swaan al tientallen jaren geleden de term ‘onderhandelingshuishouding’ gebruikt voor het moderne gezin. Die term sprak waarschijnlijk zo aan, omdat hij

een grote vorm van herkenbaarheid had. Wie onderhandelt moet inderdaad in staat zijn om zich voortdurend in het perspectief van de ander te verplaatsen. Helaas is het begrip in de jaren daarna nogal eenzijdig uitgelegd en synoniem geworden met ouders die geen gezag meer willen of kunnen uitoefenen. In feite is het dus zelfs omgekeerd: in moderne gezinnen *internaliseren* kinderen het gezag van hun ouders veel eerder (en beter) doordat ze van jongs af aan kunnen trainen in situaties met andere verhoudingen.

En zo kunnen we ook de paradox verklaren van de verschillende beelden over gezinnen. Iedere serieuze wetenschappelijke studie laat zien dat de verhoudingen tussen ouders en kinderen in de afgelopen jaren *beter* zijn geworden dan ooit... en toch krijgt het gezin voortdurend kritiek, bijvoorbeeld vanuit het onderwijs dat het niet goed ‘socialiseert’, dat de kinderen ‘lastig’ zijn om les aan te geven.

We kunnen dit punt echter ook omkeren: **het gezin is niet het laatste maar het eerste** maatschappelijke instituut dat is overgeschakeld van een traditioneel hiërarchische naar een modern interactieve organisatievorm. Het behoeft weinig betoog - en we kunnen dat ook lezen in iedere studie over moderne ondernemingen - dat de economie van de toekomst draait om het vermogen om snel in te spelen op veranderingen⁷ en dat van personeelsleden vooral *relationele* vaardigheden worden gevraagd. Vandaag spreek je een leverancier die van jou afhankelijk is, morgen moet je met de resultaten naar jouw afnemer... vandaag ben je de ‘papa’, morgen het ‘kind’... en het weekend daarna moet je in staat zijn om op de heidag met je personeelsleden als ‘partner’ op gelijkwaardige basis om te gaan.

Het is echter logisch dat kleine eenheden zoals gezinnen de omschakeling van hiërarchie en starre organisatie veel sneller en beter voor elkaar krijgen dan veel grotere instituties zoals scholen. Bij scholen zien we bovendien dat zich een omgekeerde ontwikkeling heeft voorgedaan, een proces van schaalvergroting en bureaucrativering van ongekende omvang. In feite is het onderwijs pas de laatste jaren bezig om de tekortkomingen hiervan te ontdekken. Onderdeel van die ontdekking zal ook moeten zijn dat hun ‘grondstof’ niet meer bestaat uit kinderen die je als flessen met kennis dient te vullen, maar uit jongens en meisjes die zijn opgegroeid in een ‘assessmentcenter-gezin’ en dus over grote relationele vaardigheden beschikken. Het is duidelijk dat de maatschappelijke

scharnieren tussen onderwijs en gezin nog lang niet zijn uitgeknaard: het bedrijfsleven is wat dat betreft veel adaptiever en is al jarenlang bezig met de modernisering van de interne verhoudingen, het wegsnijden van tussenlagen (Centurion bij Philips) en het verleggen van meer verantwoordelijkheden naar de lagere niveaus. Een interessant en betekenisvol detail daarbij: de meest succesvolle analist van het bedrijfsleven, de auteur van de ‘million-seller’ over de *The Seven Habits of Highly Effective People* heeft in zijn meest recente boek onthuld dat hij deze zeven regels heeft ontleend aan de voorwaarden voor een succesvol gezinsleven. Vrijwel al zijn succesregels hebben een **relationeel** karakter en een **moreel/ethische** dimensie. Precies de zaken waar gezinnen zich in specialiseren.

Het nieuwe Ierland: Michele en Giles

Ierland geldt op gezinsterrein als een van de meest traditionele landen van Europa. Een klein voorbeeld uit een vergelijkend onderzoek: Ierse mannen blijken ook nog steeds een ander beeld te hebben van een ‘groot gezin’. In alle andere landen verklaarden vrouwen dat mannen het na twee kinderen meestal wel mooi genoeg vonden en geen behoefte hadden aan een groot gezin. Volgens Ierse vrouwen begonnen hun mannen daar pas na het derde kind mee.

In de afgelopen jaren is de Ierse economie echter geëxplodeerd en is de werkgelegenheid dus ook enorm gestegen, ook voor vrouwen. In steden als Dublin zien we in hoog tempo een modern gezinspatroon ontstaan, of zelfs hypermodern... Bijvoorbeeld bij Michele en Giles, die als je alles bij elkaar telt ‘meer banen hebben dan kinderen’, zoals Giles het zelf uitdrukt.

Hij is zelf docent aan een hogeschool, maar daarnaast werkt hij voor het Ierse Olympische Comité als fysioloog/trainer en voert als freelancer een landelijk programma voor sportopvoeding in. Zijn vriendin Michele is universitair docent economie en marketing. Daarnaast heeft zij een praktijk als consultant voor bedrijven en maakt in de tussentijd haar proefschrift af.

Dat zijn inderdaad een stuk of zes banen, met als interessante bijkomstigheid dat niet Giles maar Michele de ‘harde’ kant vertegenwoordigt en ook de hoogste, academische status heeft. Bovendien zijn ze niet getrouwd, terwijl ze toch allang kinderen hebben. Twee meisjes om precies te zijn, Amy van vier en Shona van twee.

Wat de kinderen betreft is de verdeling wel traditioneel. Tenminste in die zin dat het Michele is die ze naar school of de opvang brengt en ophaalt. Dat kan ook niet anders, want Giles is door de week niet thuis: hij werkt in Dublin en dat is te ver om op en neer te reizen vanuit Tipperary, waar ze wonen (inderdaad: a long way from Tipperary...). Bovendien brengt zijn Olympische klus hem vrij regelmatig naar het buitenland.

Giles beschrijft hun dagelijkse leven dan ook als een soort kaartenhuis, waarin de minste verstoring tot een totale instorting kan leiden. Op de koelkast hangt het bekende schema, waarop vrijwel alles weken van te voren wordt ingetekend. ‘Inderdaad’, zegt Michele, ‘want ik loop iedere dag al met een superstrak schema, waarin echt niets mis mag gaan. Iedere morgen brengt ze Shona naar de oppas en Amy naar de kleuterschool (in Ierland bestaat die nog). In de lunchpauze verhuist Amy ook naar de oppas en ’s avonds worden ze allebei opgehaald. Dat kost veel tijd, want Michele wil absoluut elke dag tijd nemen voor wat ze ‘liaising’ noemt met de oppas: samen praten over de ontwikkeling van het kind en het eens worden over de manier van aanpak.

Giles is bepaald niet ongelukkig maar zou toch ‘ontzettend graag meer tijd samen doorbrengen... en eigenlijk toch ook weer meer tijd aan mezelf willen besteden.’ Michele maakt zich er erg zorgen over of ze zo wel het goede voorbeeld geeft aan haar kinderen: ‘Ik vind eigenlijk dat al mijn dagelijkse klussen te veel tijd nemen, tijd die ik liever aan de kinderen zou willen besteden. En ik ben erg bang dat ik zo mijn kinderen de boodschap geef dat het leven eigenlijk niet leuk is, maar vooral heel erg lastig en hectisch.’

Als echte professionals hebben ze daarom besloten om een andere professional in te huren, een ‘lifeplanner’, een beroep dat de afgelopen jaren ook in Nederland in opmars is onder allerlei namen zoals tijdplanner en dagindeler. De adviezen van planner Penny komen er op neer dat mensen die volgens een schema leven ook volgens een schema moeten

doen wat er nu blijkbaar bij inschiet.

Giles: 'De afspraak is dat we nu twee zaterdagen van elke maand samen een avond op stap gaan en dan ook echt niet over de kinderen praten, die dagen zijn echt bedoeld voor ons als *paar* en niet steeds als *ouders*. En wat de tijd voor mezelf betreft: het is de bedoeling dat ik de wekelijkse treinreizen tussen Dublin en Tipperary en ook allerlei andere reizen in het buitenland ook echt persoonlijk ga invullen. Dus niet meer werken in de trein of het vliegtuig, maar dat boek lezen... of gewoon een beetje over mezelf nadenken.'

Ook Michele heeft een dergelijke afspraak met zichzelf gemaakt: 'Op zaterdagmiddag neemt Giles altijd de kinderen mee op stap en doe ik de huishoudelijke dingen die zijn blijven liggen of die ik echt niet aan de werkster kan overlaten. De helft van die tijd ga ik nu ook voor mezelf iets leuks doen, ik ben ook dol op lezen en een paar uurtjes echt met een boek komt er nooit van. En ik moet het op mijn werk zo regelen dat ik tijd heb voor minstens één pauzemoment overdag. Bijvoorbeeld tijdens de lunch: nu eet ik meestal iets lopend of rijdend onderweg, ik moet daar zo veel mogelijk echt voor gaan zitten. Als je jezelf verplicht om tien minuten gewoon te zitten en te mediteren of zelfs helemaal niets te doen, breekt dat de stress enorm. Je weet dan dat je zelf toch de baas bent van de tijd.'

En de kinderen? Giles: 'Ik blijf ze alleen maar in het weekend zien en soms dat zelfs niet als ik in het buitenland ben. Maar ik werk nu aan een soort internet-oplossing, Amy en Shona kunnen natuurlijk wel kijken naar het beeldscherm en ik kan bijvoorbeeld elke dag een leuk plaatje sturen, dan weten ze dat ik aan ze denk.' Michele: 'Bij mij is dat dus omgekeerd, ik ben er elke dag, maar juist daardoor geef ik toch weleens onvoldoende aandacht, moeten ze me vooral niet lastigvallen. Ik heb nu afgesproken met een vriendin om elkaar twee of drie keer per week te bellen en samen na te lopen of we wel genoeg met de kinderen hebben gespeeld.'

Moderniteitstabel

Opvattingen in EU-landen over de verdeling van zorg voor kinderen tussen mannen en vrouwen: rangorde naar voorkeur voor gelijke taakverdeling.

90 procent of meer voor gelijkheid

Zweden
Denemarken
Finland

tussen 80 en 90 procent voor gelijkheid

Groot-Brittannië
Spanje
Nederland

tussen 70 en 80 procent voor gelijkheid

Griekenland
Luxemburg
Portugal
Frankrijk
Italië

tussen 60 en 70 procent voor gelijkheid

Ierland
Duitsland
België
Oostenrijk

De vraagstelling had betrekking op elf taken, uiteenlopend van het verschonen van luiers tot het naar clubs brengen en helpen bij school. Vrouwen en mannen in de bovenstaande EU-landen verschillen *per land* nauwelijks van opvatting over de vraag wie bepaalde taken zou moeten uitvoeren (vader of moeder). De verschillen *tussen landen* zijn zeer groot en zeer consistent. In Zweden was het percentage voor gelijke taakverdeling bij elke vraag het grootst, dicht tegen de 100 procent, in Oostenrijk bij elke vraag het kleinst, iets minder dan 70 procent. Dat houdt overigens in dat in *alle* landen van de EU een meerderheid is voor gelijke taakverdeling. Voor Nederland lag het gemiddelde van de scores rond de 85 procent.

Als het overigens gaat om de *feitelijke* taakverdeling wat betreft de verzorging van kinderen, dan rapporteren zowel mannen als vrouwen dat vrouwen het leeuwendeel van de taken uitvoeren.

Zweden: het nieuwe debat

Karin Zwinkels schuift haar schrift onder de neus van vader Marco. ‘Nakijken’, commandeert ze, terwijl ze haar vader streng aankijkt. Het is ’s avonds acht uur en spitsuur in de huiskamer van de familie Zwinkels, in een rustige buitenwijk van Stockholm met grote vrijstaande huizen. Tijdens zijn studie in Delft kwam Marco Zwinkels zijn vrouw Katarina tegen, die er bedrijfseconomie studeerde. Toen hij was afgestudeerd nam Marco de grote stap en verhuisde. Ze wonen nu al vijftien jaar in Zweden, werken allebei overdag bij een groot bedrijf en hebben drie dochters. Behalve Karin van zeven zijn dat Andrea van vijf en Julia van negen maanden.

Marco constateert dat zijn positie als man in Zweden sterk verschilt van die van Nederlandse mannen. ‘Dat komt doordat de sociaal-democraten die hier al tientallen jaren regeren vinden dat mannen en vrouwen dezelfde positie in de samenleving moeten hebben. Daar hebben ze de hele maatschappij op ingericht. Toen Karin, onze eerste dochter, geboren werd, konden wij als gezin 450 dagen ouderschapsverlof krijgen. Het idee achter de Zweedse gezinspolitiek is dat ouders het eerste belangrijke jaar voor hun eigen kinderen zorgen. Daarna kunnen ze naar de crèche en vervolgens is er voorschoolse en naschoolse opvang.’

Goedkoop is het ook voor ouders. Tijdens het ouderschapsverlof wordt 90 procent van het salaris doorbetaald en de crèche kost ongeveer 100 euro per maand per kind. En er is nog iets wat Nederland niet kent, zegt Zwinkels. Als een van zijn dochters ziek is, mag vader of moeder ook betaald thuisblijven, tot 120 dagen per jaar. Het ligt voor de hand dat daar massaal gebruik van gemaakt wordt. ‘Klopt’, zegt Marco, ‘vier van de vijf Zweedse kinderen gaan fulltime naar de crèche. En mannen nemen ook ouderschapsverlof. Het is niet zo dat als je thuiszit je carrière kunt vergeten, mijn baas neemt het ook. Toen ik na vier maanden weer op mijn werk terugkwam, kreeg ik meteen een interessante nieuwe klus.’

Vier maanden is lang, maar dat betekent dus ook dat Marco een kleine 90 dagen verlof heeft gehad. De overige dagen zijn dan door zijn vrouw gebruikt? ‘Ja en nee, Katarina heeft wat meer genomen dan ik, maar ook lang niet alles. Julia van

negen maanden gaat nu hele dagen naar de crèche, we brengen haar om half acht en halen haar tussen vijf en zes uur weer op.’

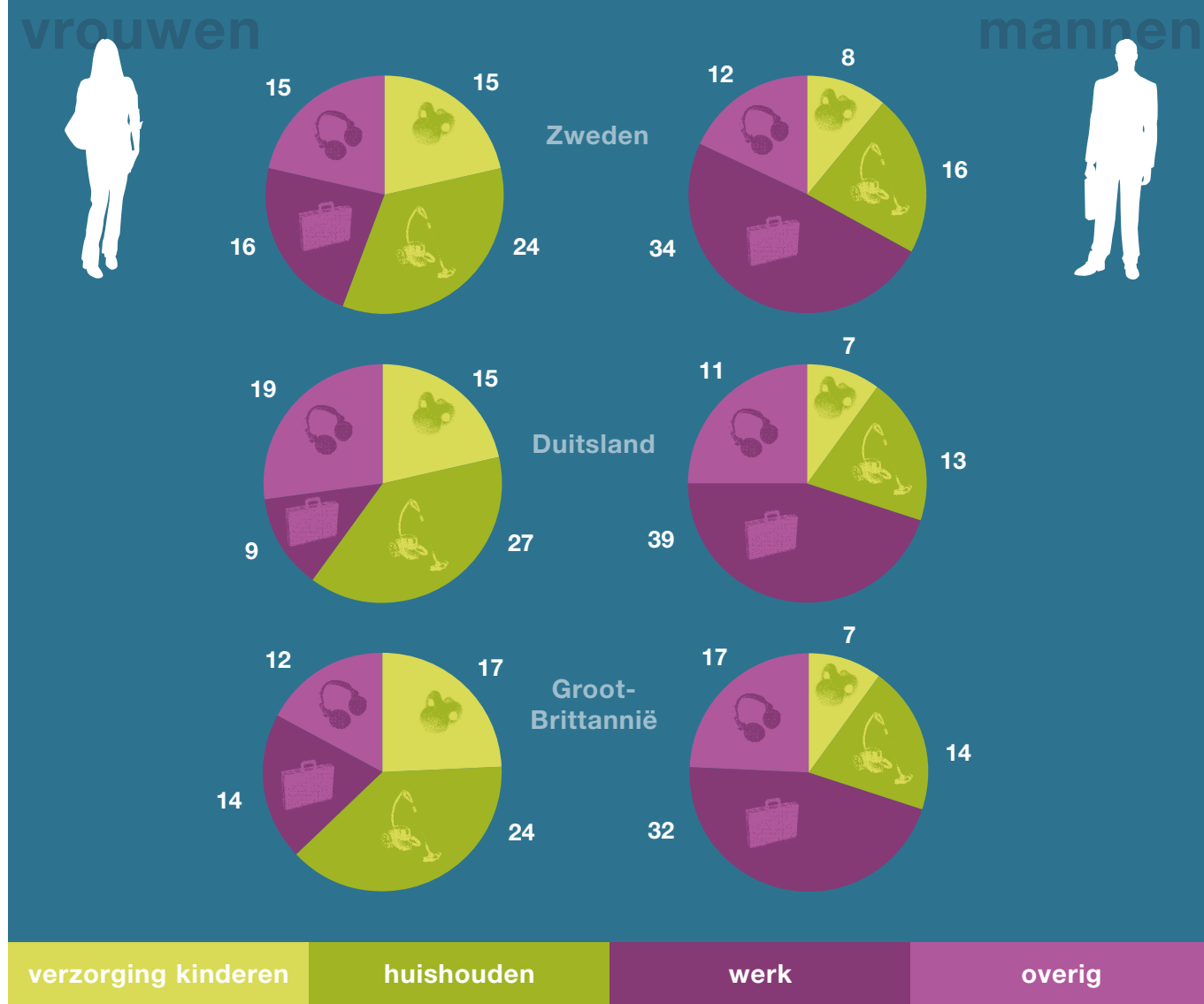
En daarna begint dus het Zweedse spitsuur, na het thuiskomen moet er eten gemaakt worden en natuurlijk huiswerk gedaan. Ook op dit punt kent Zweden een totaal andere cultuur dan Nederland: er is een soort contract tussen ouders en school en het is de bedoeling dat ouders controleren en dus ook nakijken wat de kinderen van school thuis moeten doen. En dat kan dus niet anders dan na de werkdag.

‘Aanpoten is het wel’, bekent Zwinkels, ‘ondanks alle mooie regelingen. Volgens mij is dat ook een van de redenen dat er veel ziekteverzuim is. De werkdruk is hoog, er zijn veel burn-outs, veel echtscheidingen ook. Zelf werk ik ook vaak ’s avonds en in het weekend door. Gebrek aan tijd, daarover gaat elk debat hier...’

Experts over Zweden

Inge Gustafson, als psycholoog werkzaam aan de Universiteit van Stockholm en een van de adviseurs van de Zweedse regering, onderschrijft het beeld dat Marco Zwinkels schetst in grote lijnen. Ze staat ook nog steeds achter het Zweedse model, al groeit de kritiek in de afgelopen jaren. Die kritiek heeft volgens haar op een paar punten wel zin.

Werkverdeling per week - in uren van 8.00 - 18.00 uur

In Zweden werken vrouwen vaker fulltime dan in andere landen, maar er zijn ook veel vrouwen die parttime of helemaal niet werken (het totale percentage werkende vrouwen is in Nederland nog hoger dan in Zweden). En vrouwen met ouderschapsverlof tellen wel mee in de statistiek van werkenden. Alles bij elkaar genomen betekent dit in feite dat het verschil tussen mannen en vrouwen in Zweden net zo groot is als elders als het gaat om de verdeling van betaald werk en zorgtaken. Of anders geformuleerd: Zweedse mannen doen net zo weinig in de zorg en huishouden als mannen in Duitsland en Groot-Brittannië.

De invloed van de staat is wel ontzettend groot en er valt voor ouders heel weinig te kiezen. Maar een op de zes kinderen zit in een vorm van opvang waar ouders zelf iets over te vertellen hebben. Wat de laatste tijd wel sterk in opmars is, zijn de zogenoemde oudercoöperaties, groepen ouders die voor zichzelf samen opvang particulier regelen of op elkaars kinderen passen. Maar die groep is dus nog steeds klein, er is in feite geen sprake van serieuze onderlinge concurrentie in de kinderopvang.

Een tweede punt van zorg is dat de betrokkenheid van vaders te wensen overlaat, in ieder geval als het gaat om het opnemen van ouderschapsverlof. Marco Zwinkels blijft toch een beetje de uitzondering: de hoogopgeleide moderne vader die ook op zijn werk weinig problemen lijkt te ondervinden. In de praktijk wordt 84 procent van het ouderschapsverlof door vrouwen opgenomen. Daarom is er inmiddels ook een stukje 'verplicht', de zogenoemde papamaand: als vaders die maand niet opnemen, vervalt de beschikbare tijd. Dat werkt, de meeste gezinnen laten die tijd toch niet liggen. Er wordt nu dan ook gewerkt aan een uitbreiding van dat model: ouderschapsverlof zou zelfs 1,5 jaar moeten worden en minstens drie maanden zouden niet per gezin maar per *ouder* moeten worden toegekend. Zo ver is het echter nog niet.

Het interessante is dat dit actiepunt nummer 1 staat op de lijst van de nieuwe feministische partij van Zweden. Hun voorzitter, Ann Ludvigsson, stelde dat het een mythe was dat het Zweedse systeem de emancipatie had bevorderd. Na 35 jaar zwaar gesubsidieerde ouderschapsvoorzieningen bestaan de traditionele vooroordelen nog net zo hard, het is de man die de carrière maakt, zo stelde ze. En in het huishouden verandert er helemaal niets. Het lijkt natuurlijk toch wel mooi dat mannen bijna 20 procent van het verlof opnemen, maar als je kijkt naar de huishoudelijke taken en opvoeding, dan is de mannelijk inbreng daarbij sinds de Tweede Wereldoorlog met slechts 6 procent gestegen.

Opvallend in deze discussie is dat de Zweedse sociaal-democraten niets zien in dit soort voorstellen. De econoom Rosen heeft daar wel een verklaring voor. Volgens hem is het nu eerder de politieke rechterzijde die de gelijkheid van mannen en vrouwen wil doorzetten, maar dan echt en om economische redenen. De Zweedse welvaartsstaat kraakt al een jaar of vijftien in zijn voegen doordat veel van de ogenschijnlijk succesvolle maatregelen geen echte groei opleveren. En de collectieve kinderopvang is daarbij een van de grootste molenstenen. Rosen constateert ironisch dat het in

feite neerkomt op het scheppen van honderdduizenden gesubsidieerde 'vrouwenbanen'. Om te beginnen in de kinderopvang zelf natuurlijk, want de ratio is daar dat er een opvangster - er werken nauwelijks mannen - is voor vier kinderen. Dat is dus maar twee keer het aantal kinderen in een gezin en dan natuurlijk niet voor 24 uur. Wat echter nog een veel groter probleem is: de overgrote meerderheid van de vrouwen in Zweden werkt in de publieke sector en wordt dus eveneens betaald uit de staatskas. Er wordt dus vooral veel overheidsgeld rondgepompt en dat draagt niets bij aan de concurrentiepositie van het land.

Rosen denkt zelfs dat het systeem van Zweden negatief werkt en zet vraagtekens bij de 'successcores' uit de internationale statistieken. In feite gaat het volgens hem om verborgen werkloosheid: alle ouders die verlof hebben tellen keurig mee in de statistiek van het betaalde werk, terwijl ze jaren niet actief zijn.

Feit is dus dat men het in Zweden zelf niet echt eens is over de stand van zaken. In dat perspectief is het nuttig om een derde opinie toe te voegen, die van de hoogleraren Ginsburg en Rosenthal die gespecialiseerd zijn in internationale vergelijkingen. Als inwoners van de VS kunnen zij ook niet beschuldigd worden van een hartstocht voor grote collectieve sectoren, datgene wat voor de 'linkse' partijen in de VS een grote collectieve sector is, zouden wij hier nog steeds een ministelsel noemen. Toch zijn Ginsburg en Rosenthal zeker niet negatief over de resultaten. Er zijn kleine inkomensverschillen, en de huisvesting is relatief goed en goedkoop, om maar een paar positieve punten te noemen. Wat het Zweedse gezinsbeleid betreft wijzen zij vooral op het feit dat er toch heel forse 'randgroepen' blijven: ook in Zweden zijn migrantengezinnen arm en slecht gehuisvest en is de inkomenspositie van eenoudergezinnen niet best.

Ze wijzen er echter vooral op dat het Zweedse beleid met name in de afgelopen jaren toch min of meer ongemerkt een flinke verandering heeft ondergaan en dat het juist die verandering is die succes heeft op een tamelijk onverwacht terrein: dat van het geboortecijfer. Zweden had tot een jaar of tien geleden een van de laagste geboortecijfers van de Europese Unie, nu is het een van de hoogste. Dat lijkt ermee te maken te hebben dat de Zweden hun gezinsbeleid in die periode hebben *verbreed*. Volgens Ginsberg en Rosenthal wordt in de huidige discussies over het Scandinavische model

'Ik wil graag in deeltijd werken'

vrouwen

mannen

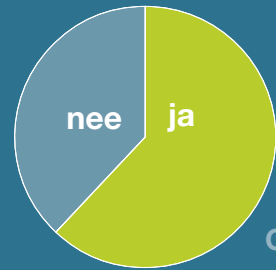
Nederland

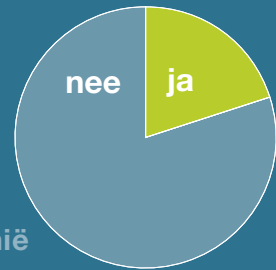
Zweden

Duitsland

Groot-Brittannië

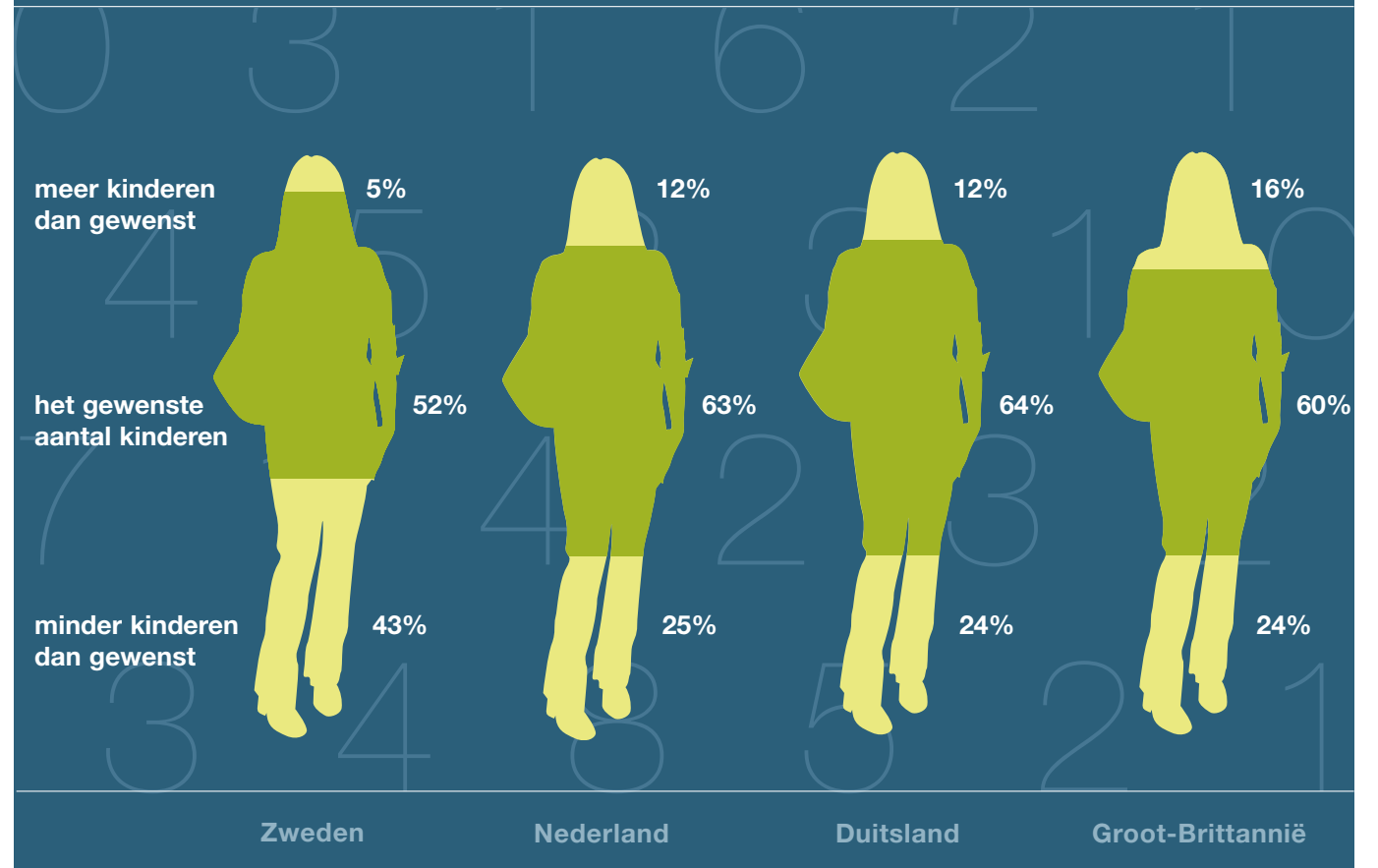

Zweedse vrouwen willen van alle vrouwen in de EU het vaakst in deeltijd werken. Zweedse mannen scoren op dit punt ook relatief hoog, maar Nederlandse mannen nog hoger.

meestal zeer eenzijdig het accent gelegd op de meer 'socialistische' oplossingen, zoals de kinderopvang voor iedereen (het 'uitbestedingsmodel'). Maar in Zweden is ook al jaren hoge kinderbijslag: voor gezinnen met lage inkomens vormen dit soort overdrachten de kurk waar hun bestaan op

drijft. En met het massale ouderschapsverlof heeft Zweden dus inmiddels ook het derde element van gezinsondersteuning een prominente plaats gegeven: ouders krijgen niet alleen voorzieningen (opvang) en geld (kinderbijslag), maar ook *tijd* voor het ouderschap.

Aantal kinderen in relatie tot kinderwens - vrouwen ouder dan 40 jaar

De generatie vrouwen die nu ouder dan 40 jaar is heeft minder kinderen gekregen dan ze eigenlijk wilden. Uit de figuur blijkt dat de percentages in Nederland, Duitsland en Groot-Brittannië op dit punt ongeveer gelijk liggen: het verschil tussen vrouwen die meer kinderen dan gewenst kregen en minder kinderen dan gewenst ligt tussen de 8 en 12 procent. In Zweden is dit verschil echter 38 procent, of anders gezegd: bijna vier van de tien Zweedse vrouwen had liever meer kinderen gehad.

De familie Kuipers

‘Mijn levensloop is een beetje een zootje’, zegt Jan Kuipers, ‘maar het is op de een of andere manier toch nog goedgekomen’. ‘Wat je goed noemt’, is de reactie van Anna Kuipers, ‘vroeger keken we nog weleens samen televisie, nu hebben we allebei ons eigen schermpje, dat is toch minder gezellig.’ De eigen schermpjes zijn die van de laptops, en met de gezelligheid in huize Kuipers lijkt het ook wel mee te vallen. Met vier kinderen die al uit huis zijn maar bepaald regelmatig komen eten (met aanhang) en met drie kleinkinderen, zit de grote eettafel meestal net zo vol als vroeger.

Anna licht haar opmerking toe. ‘Jan was wat je de eeuwige student noemde. Ik werkte in de verpleging, dat was toen vaak voorkomende combinatie. Tegenwoordig zijn er zo veel vrouwelijke artsen dat de verpleegsters het kunnen vergeten, maar dat terzijde. Toen Ilja, onze oudste, geboren werd waren we niet bepaald welvarend, we moesten bij wijze van spreken de papieren luiers uitwassen en nog een keer gebruiken. Onze ouders sprongen wel af en toe bij, maar dat vonden we niet echt leuk. Dus zocht Jan een baantje en hij bleek tot zijn eigen verbazing een prima verkoper. Zo werden we een modaal gezin, met een huis in een nieuwbouwwijk. Ik stopte met werken en we kregen nog drie kinderen, in vrij hoog tempo. Dat was toen overigens vrij bijzonder, want de meesten van onze kennissen demonstreerden niet alleen tegen kruisraketten, maar vonden ook dat je geen kinderen op deze ellendige overbevolkte wereld moest zetten. Drie was al heel wat, en toen ik aankondigde dat er nog een kind kwam, waren de reacties echt niet leuk.’

‘En dat was niet het enige wat niet meer leuk was’, vult Jan aan. ‘Ik ging met steeds meer tegenzin naar mijn werk, ik verkocht lampen aan de lopende band, maar zo ging het ook voelen... En Anna werd steeds vervelender, we hadden wat andere echtparen in de buurt met wie we samen veel deden, met de kinderen naar het bos, samen verjaardagen en zo, maar ze begon daar echt tegenop te zien, zag het als sociale verplichting, ging ruzie maken, ook met mij. Er zijn toen momenten geweest dat het huwelijk niet echt goed ging. Gelukkig vonden we het allebei wel nog steeds fantastisch om vaderschap en moederschap te spelen, zo’n kinderverjaardag bijvoorbeeld, daar waren we samen echt een paar weken mee bezig, om dat super te maken.’

Jan en Anna hebben het vaak over wat ze het ‘keerpunt’ noemen. Anna brak haar been een week voor de bevalling van Caro, de jongste. (‘Een meisje na drie jongens, ik wilde gewoon bewijzen dat ik dat ook kon...’) De huisarts kwam langs bij een totaal ontredderd gezin en vond een originele oplossing. Naar zijn mening zat Jan toch dicht bij overspannen zijn, die moest maar eerst een paar weken thuisblijven. Dat werden dus bijna vijf jaren. Een totale samenloop van omstandigheden, noemen Jan en Anna het achteraf. Het ging wat minder met de economie, een personeelslid in de ziektewet kwam de eigenaar van de winkel niet eens zo slecht uit en zo was Jan enkele maanden ‘overspannen’ thuis. Met het zorgen voor de baby en de rest als perfecte therapie. Zo perfect dat Jan totaal geen zin had om terug te gaan. ‘Onze huisarts heeft het toen nog serieus gehad over laten afkeuren’, zegt Jan. Maar om bij wijze van spreken met je dertigste de WAO in te gaan, daar moet je niet over denken. Al ging dat toen echt vrij simpel, het kostte de baas niets en er was altijd wel ergens een psycholoog te vinden die het prima vond dat je jezelf ging ontplooiën in plaats van te werken. Maar daar voelden we dus niets voor. Dus deden we wat heel anders. Ik pakte mijn studie weer op, en Anna ging aan het werk.’

‘Een moeder met vier kinderen, die acht jaar geleden haar laatste werkdag gehad heeft’, herinnert Anna zich, ‘daar zat geen ziekenhuis op te wachten. Maar voor uitzendbureaus was ik wel interessant. En dus wist ik een paar jaar lang niet waar ik de volgende dag zou werken, soms was er ook geen werk. Maar we hadden nog wat geld over uit de tijd dat Jan hoge bonussen kreeg. En we hadden het er voor over om elke cent een paar keer om te draaien, want we vonden het allebei

geweldig. En dat bedoelde ik toen ik zei dat het vroeger eigenlijk minstens zo leuk was. Jan was meestal thuis, want bij psychologie kon je veel college missen. En ik werkte op onregelmatige tijden, dus er waren veel dagen dat we samen met de kinderen op stap konden.'

Een vraag die zich opdringt is hoe Jan zich voelde bij het verschonen van de luiers in een tijd dat de 'zorgvader' nog niet in de mode was. 'Nou, eerlijk gezegd was het wel belangrijk dat ik studeerde', vertelt Jan, 'want dan heb je een bepaalde status, kun je alternatief zijn. Maar andere mannen keken me toch meewarig aan, op mijn sportclub was het echt wel een punt: 'Wil mamma ook een colaatje?' als iemand een rondje haalde. Dus trokken we meer naar het alternatieve circuit, waar alles wat je deed prima was. Alleen, zo veel studenten met kinderen waren er ook weer niet, en we konden natuurlijk ook niet meedoen als de joints rondgingen, de kinderen moesten wel de volgende ochtend naar school...

...en die kinderen zijn er eigenlijk min of meer de oorzaak van dat ze nu allebei zo'n vaste relatie met hun laptops hebben. Kinderen kosten geld, of beter gezegd: als je niets kunt betalen voor je kind, voel je je toch geen goede ouder. En er is een einde aan de huisvlucht, voor een verjaardagsfeestje van een vijfjarige is de zelfgebakken appeltaart prima, maar een achtjarige gaat zich vergelijken met de andere kinderen. Dus werd Jan een ijverige student, toen student-assistent ('Met mijn eerste zelfverdiende honderd gulden naar de chinees, dat was geweldig') en ging na zijn afstuderen niet verder op de universiteit, maar ging in dienst bij een Riagg. Intussen was Anna stap voor stap opgeklommen, in haar eerste vaste baan werd ze al na een paar jaar gevraagd als hoofdverpleegkundige. 'Ik draaide mijn hand niet om voor organisatie- en planningswerk. Dat heette toen nog niet 'management', maar was natuurlijk precies hetzelfde. En het grote voordeel was dat je dan ook geen onregelmatige werktijden meer had. Zeker toen Jan ook een vaste baan kreeg, wilden we toch nog zo veel mogelijk tijd samen thuis zijn. Vandaar, daar zijn we weer, die laptops. We hebben 't allebei op ons werk voor elkaar gekregen dat we een dag per week thuis werken. Bij Jan was dat geen enkel probleem, hij moet toch rapporten schrijven. Ik ben tegenwoordig manager in de jeugdgezondheidszorg en daar deden ze een stuk moeilijker. Maar ik moet er ook eerlijk bij zeggen dat we die dag thuis vaak ook niet halen, dan gaan we toch 's morgens even iets dringends doen en dan komen we pas om drie uur thuis.'

De vraag is dus of Jan en Anna hun werk gaan afbouwen om weer meer tijd voor elkaar en de kinderen te krijgen, ze zijn allebei in de vijftig. 'Geen sprake van', is de gezamenlijke reactie, eerder het tegendeel. 'Het klinkt misschien gek', zegt Jan, 'maar ik heb het gevoel dat ik nu pas een beetje op gang begin te komen. Ik beheers mijn werk, heb geen last meer van de onzekerheid die ik vroeger had bij cliënten. Ik durf nu ook toe te geven dat iets me niet lukt, zodat ik veel sneller wel de goede hulp voor mensen kan zoeken bij iemand anders. Vroeger dacht ik dat ik nooit leiding wilde geven, maar nu begint het langzaam maar zeker een automatisme te worden, mensen komen naar me toe. En nu de kinderen echt uit huis zijn, is er juist meer ruimte dan ooit. Vier pubers hebben je op een andere manier nodig dan vier peuters, maar de mentale belasting in die fase is misschien nog groter. Anna sluit zich daarbij aan: 'Ik ben eigenlijk pas na mijn dertigste begonnen met het werk dat ik nu doe, daar ben ik nog niet echt klaar mee. Mijn vader begon al met zijn achttiende in de fabriek, dan ben je op je zestigste meer dan veertig jaar bezig, ik nog maar de helft. En voor Jan geldt eigenlijk hetzelfde, hij heeft als het ware een lange pauze gehad rond zijn dertigste, toen hij voor de kinderen zorgde. Eigenlijk hebben we nu maar een enkel probleem: Marco, onze tweede zoon, is vrij vroeg met kinderen begonnen, maar wij hebben geen tijd om op te passen. Als opa en oma hebben we misschien minder tijd voor onze kinderen dan als vader en moeder... maar de ouders van Nynke, onze schoondochter, doen niets liever. Voorlopig komen we er dus mee weg.'

De familie Lindeboom

‘Er is een hele afdeling bij ons die op parttimers draait’, zegt Michael Lindeboom, ‘dus ik zie geen problemen.’ Michael woont zeven jaar samen met Rosa en ze hebben een paar maanden geleden de knoop doorgehakt. Of liever gezegd een aantal knopen tegelijk: ze willen graag kinderen en Michael gaat korter werken.

‘Mijn oma en mijn moeder reageerden heel verschillend’, vertelt Rosa. ‘Mijn ouders zijn gescheiden, ze hebben altijd keihard gewerkt en hadden op een bepaald moment zelfs een kleine keten van vijf winkels hier in de stad. Maar veel tijd voor ons was er dus niet. En dan die scheiding, dat heeft me toch wel bang gemaakt, ik wilde een hele tijd echt niet aan kinderen denken. Ik heb ook een prachtbaan en net het aanbod gekregen om manager te worden van een winkelketen. Het bloed kruipt waar het niet gaan kan blijkbaar. En ik vind werken toch ook heel belangrijk, net als mijn moeder. Haar eerste reactie toen ik vertelde dat Michael en ik kinderen wilde was ook: hoe gaat dat met je werk? Toen ik vertelde dat ik fulltime bleef werken was ze duidelijk opgelucht. Mijn oma reageerde precies omgekeerd, die vond het geweldig dat ze nog een achterkleinkind zou kunnen meemaken. Maar een vader die thuisblijft, dat was volgens haar echt onzin, dat sloeg echt nergens op, daar zouden we onszelf belachelijk mee maken.’

Is dat zo? Rosa en Michael vertellen dat het in hun vriendenkring al doodnormaal is dat vaders hun deel van de zorg dragen. Michaels broer heeft net ouderschapsverlof opgenomen, hij heeft als ambtenaar een gunstige regeling daarvoor, met doorbetaling. En een goede vriend heeft zijn baan een jaar geleden al omgezet en heeft nu een vierdaagse in plaats van een vijfdaagse werkweek. Michael gaat nog een stap verder, naar drie dagen per week. Dat past perfect met het rooster van Rosa, die als winkelmanager in de weekenden werkt maar maandag en dinsdag vrij is. ‘Dan hebben we nog maar voor een dag oppas nodig’, zegt Michael. ‘Ik wilde zelf altijd graag kinderen en ik was dan ook heel blij dat Rosa op een gegeven

moment ook wilde. We hebben nu samen een mooi bestaan, we zijn net verhuisd naar een nieuw huis, wat is nu mooier dan dat je ook samen kinderen krijgt. En dan vind ik ook dat je kinderen niet krijgt om ze ’s morgens in te leveren en ’s avonds weer op te halen. Ook als je daar wat geld voor zou moeten inleveren. Daarom ben ik trouwens ook tegen die subsidies voor kinderopvang, ik vind het niet eerlijk dat wij als ouders die zelf voor onze kinderen willen zorgen de crèche betalen van ouders die intussen geld gaan verdienen. Dan worden wij dubbel gepakt en zij profiteren.’

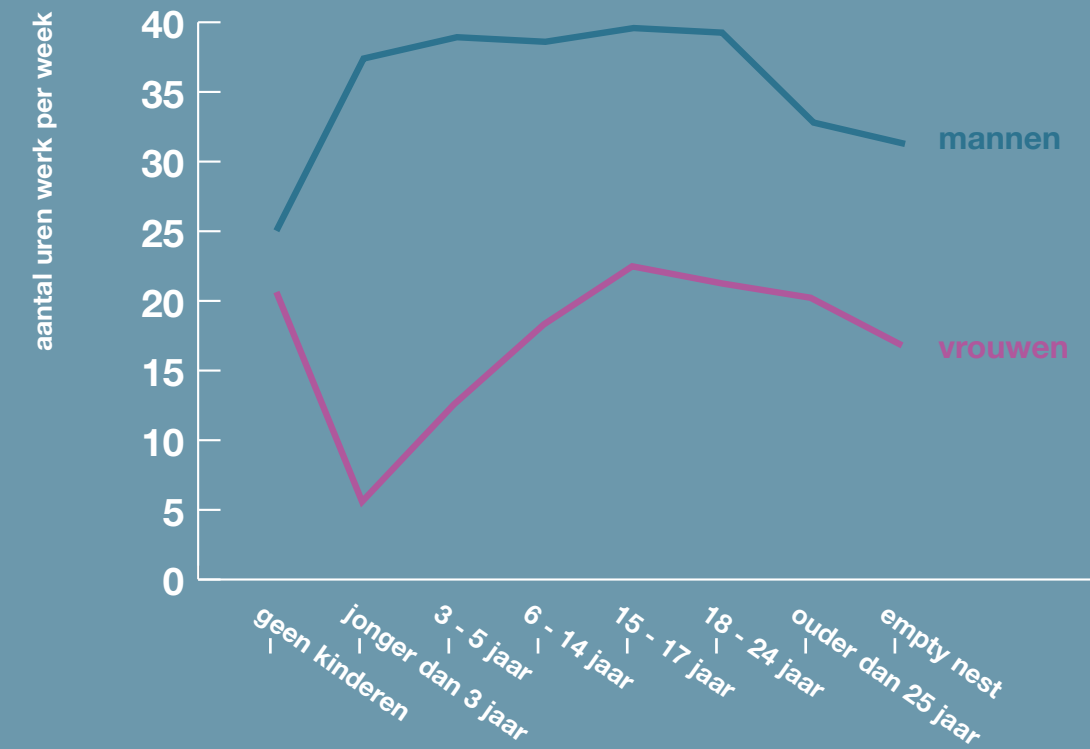
Wat heeft eigenlijk de doorslag gegeven bij het kiezen voor kinderen? ‘Eigenlijk onze vrienden’, zegt Rosa. ‘We zagen hoe dat ging en dat was gewoon heel leuk, niet moeilijk. Ik bedoel niet dat het allemaal van een leien dakje ging. De dochter van mijn vriendin werd met 30 weken geboren, dat was best wel eng. Maar dan zie je hoe dat toch goed komt en hoe zij en al die andere ouders met hun kinderen om gaan, hoe ze al die dagelijkse dingen toch oplossen. Als je dat in de praktijk ziet is het heel wat anders dan al die enge programma’s op televisie, waar kinderen alleen maar ellende lijken te veroorzaken.’

Michael sluit zich hierbij aan. ‘Als ik kijk naar mijn vriend die nu een dag in de week vrij heeft genomen, die heeft net op zijn werk afgesproken dat hij niet meer terug gaat naar vijf dagen. Hij wil die dag gewoon niet meer missen. Zelf denk ik overigens op dit moment dat ik op een gegeven moment toch weer meer wil werken dan die drie dagen. Het lijkt me perfect om in de tussentijd een aantal cursussen te volgen, zodat je daarna weer verder komt op je werk.’

Michael gaat er van uit dat het totaal geen probleem is op zijn werk om minder aanwezig te zijn. 'Ik werk in de sales bij een grote firma die steeds uitbreidt. Elke afdeling heeft een eigen gezamenlijke mailbox met klanten. Het leuke van mijn werk vind ik dat je nooit van te voren weet wat er op zo'n dag gaat gebeuren, wie je aan de lijn krijgt. We doen zaken over de hele wereld. Iedereen is volledig verantwoordelijk voor de afhandeling van zijn eigen contacten, daarbij maakt het niet uit of je er twee of vier dagen werkt. Zoals ik al zei, er zijn ontzettend veel parttimers, meestal nog vrouwen, maar elke man kan dus ook precies dezelfde voorwaarden krijgen. Wat grappig is daarbij, we handelen in agrarische producten. Veel functies in het bedrijf, vooral de hogere, worden bezet door boeren. Die vinden zelf eigenlijk een week van 60 uur behoorlijk rustig en ze denken ook meestal traditioneel dat vrouwen thuis horen te zitten. Maar in het bedrijf pakken ze het totaal professioneel aan. Zaken zijn zaken, en wie presteert wordt gewaardeerd, man of vrouw.'

Kortom, Rosa en Michael hebben niet het gevoel dat ze iets heel bijzonders willen doen, ook al gaan ze misschien net iets verder dan hun vrienden en kennissen in de werkverdeling. Naar hun gevoel is een man die tijd vrij maakt voor het vaderschap eigenlijk in hun leeftijdsgroep al de gewoonste zaak van de wereld, je wordt er eerder op aangekeken als je nog 'traditioneel machogedrag' vertoont. Ze noemen bijvoorbeeld een reclame op televisie, waarin een man met een voetbal op de arm staat te wachten in het ziekenhuis en verbijsterd reageert als het een meisje blijkt te zijn. 'Dat is echt iets van vroeger, wat ons betreft', zegt Michael. 'Bij mij thuis was het inderdaad zo dat moeder 's morgens, 's middags en 's avonds klaar zat met het eten. Daar wen je natuurlijk aan, als we nu bij haar op bezoek gaan, ga ik nog steeds zitten en doe verder niets, het komt wel. En dan weet je ook niet beter. Toen ik ging samenwonen met Rosa kwam ik thuis, ging zitten en vroeg of ze iets te drinken voor me had... dat mocht ik dus 'lekker zelf gaan pakken'. En nu ga ik lekker zelf voor mijn kind zorgen.'

Kloof ontstaat in jongste gezinsfase

De figuur laat zien dat mannen en vrouwen voordat ze kinderen krijgen relatief dicht bij elkaar liggen voor wat betreft arbeidsparticipatie. Na de geboorte van het eerste kind gaan vrouwen minder en mannen juist meer werken. Dit patroon is vrijwel identiek voor alle landen van de Europese Unie.

Slotbeschouwing

Eigenlijk is het heel simpel. Het gezin is het instituut dat in onze samenleving letterlijk en figuurlijk om het kind heen staat. Het gezin biedt kinderen een veilige omgeving, maar bereidt ze tegelijk ook voor op de samenleving. Dat is al eeuwenlang zo en dat zal voorlopig ook wel zo blijven.

Wat daar minder simpel aan is: gezinnen moeten dus ook permanent veranderen, voorbereiding op de samenleving van 2000 is iets anders dan voorbereiding op de samenleving van 1800. In het intermezzo over de geschiedenis van het gezin zagen we dan ook een behoorlijk fundamentele verandering: aan het begin van de vorige eeuw leefden de meeste kinderen nog in gezinnen van boeren, ambachtslieden en middenstanders. Gezinnen met vaste rolpatronen die intensief bezig waren met de dagelijkse strijd om het eigen bestaan, inclusief de kinderen, die moesten meehelpen in de winkel, werkplaats of op het land. Niet voor niets hebben we in ons land scholen die vroeg in de middag stoppen: die tijden zijn zo vastgesteld opdat de kinderen op het platteland nog mee konden helpen na de lessen.

Als we dat vergelijken met het gezinsleven van de huidige (over)grote meerderheid, dan ziet de situatie er totaal anders uit. De werkelijkheid van de families Schoon, Pietersen en Maris is in alle opzichten veel meer *ontspannen*, er is sprake van behoorlijke marges om eigen keuzes te maken.

Om te beginnen in economisch opzicht. De familie Maris bijvoorbeeld accepteert een verhuizing naar het oosten van het land voor een meer ontspannen gezinsleven en letterlijk meer ruimte voor de kinderen. Bij de kinderen Schoon kiezen de vrouwen bewust voor betaald werk, de familie Pietersen zit daartussenin. In al deze gezinnen is men tevreden tot zeer tevreden met het eigen 'welvaartspeil'. Maar die tevredenheid ligt niet in het 'consumptieniveau': elk modaal gezin moet keuzes maken. En het is overduidelijk dat bijvoorbeeld de luxe

vakantie niet in beeld komt, dat hoort meer bij de kinderloze tweeverdiener (jong of oud). De tevredenheid is sterk verbonden met de *kwaliteit van het gezinsleven*: men heeft genoeg tijd voor elkaar als partners en als ouders en kinderen.

Maar die eigen keuzes zijn er vooral ook in *sociaal* opzicht. Bij het verhaal van de familie Schoon zien we bijvoorbeeld hoe in twee generaties de beklemmende regels zijn verdwenen. Veel mooier dan Noud kunnen we het niet formuleren: het gaat er niet om of je getrouwd bent, maar of je trouw bent. En die verschuiving geldt voor de overgrote meerderheid van de Nederlandse partners. In de jaren vijftig, een periode die toch geldt als uiterst 'moralistisch', vond meer dan de helft van de mensen dat een slippertje moest kunnen. Van de huidige dertigers vindt echter minder dan een kwart dat nog. En de reden is opnieuw vrij simpel: toen echtscheiding verboden was, vonden mensen dat je een ontsnappingsweg moest hebben uit een slecht huwelijk. Nu ziet men een partnerschap als een persoonlijke onderlinge belofte. En die telt dus heel zwaar.

De allochtone familie Gül biedt overigens ook een heel mooi voorbeeld van dit proces. Mohammed en Nourah zijn moslims die persoonlijke geloofskeuzes maken. De één is, vergelijkbaar met zoveel Nederlanders, heel wat soepeler geworden dan zijn ouders, de ander juist strenger. Maar ze kunnen leven met het verschil, ook in hun eigen relatie. In de voor dit boek gevoerde gesprekken kwam dit punt ook vaak ter sprake, bijvoorbeeld bij partners met respectievelijk een katholieke en protestantse achtergrond. Dat soort relaties waren vijftig jaar geleden net zo omstreden als nu huwelijken tussen moslims en christenen.

Bij de familie Kuipers en Lindeboom zien we de omslag van het traditionele kostwinnersmodel naar een ouderschapsmodel. Beide partners werken en zorgen. Iedere fase in de levensloop is daarbij weer anders. En ook de wijze waarop ouders arbeid en zorg in de praktijk combineren is per gezin verschillend. Wat niet veranderd is, is dat de band tussen de generaties sterk blijft. Dat aspect komt naar voren bij de gezinnen Verdaan en Van Nes. Familie blijf je je leven lang.

Net zoals de families Schoon, Pietersen en Maris representatief zijn voor de overgrote meerderheid van de Nederlandse gezinnen, zijn de families Gül en Ravi dat voor de allochtone gezinnen. De overgrote meerderheid daarvan doet het goed, ook wat de opvoeding betreft. En zij maken hetzelfde economische en culturele proces mee dat we zagen bij de familie Schoon: zij scheppen en gebruiken economische en culturele ruimte... en hun kinderen profiteren daarvan.

En in dat opzicht is het hedendaagse gezin voor de kinderen ook exact datgene wat ze nodig hebben ter voorbereiding op de nieuwe maatschappij. De studies van de internationale CELF-groep laten dat zien: zij hebben heel nauwkeurig in kaart gebracht hoe het nu *echt* gaat in de interactie binnen gezinnen. En dat beeld staat haaks op alle (voor)oordelen over ouders en kinderen die langs elkaar heen leven in eigen kamers, met eigen televisies en eigen computers. Er wordt *meer tijd dan ooit* aan en met elkaar besteed. (Zelfs de meeste mobiele telefoongesprekken spelen zich af tussen gezinsleden.) Tijd die voor gezinsleden niet alleen leuk, maar ook ontzettend nuttig is. In de 60.000 uren dat een kind in het moderne gezin doorbrengt groeit het letterlijk door constante oefening naar de volwassenheid. Jonge kinderen oefenen met macht, relaties, verantwoordelijkheid in een permanent proces. Een *veilig* proces, want in tegenstelling tot in het bedrijfsleven laten je ouders je echt niet vallen als je een tijdje minder presteert... eerder integendeel. Het sociologenechtpaar Brigitte en Peter Berger wees hier een kwart eeuw geleden al op. De veranderende verhoudingen binnen het gezin zijn niet de resultante zijn van de modernisering, maar juist een voorwaarde ervoor. Dat is een proces dat al eeuwen gaande is. Het gezin verloor gaandeweg zijn economische en onderwijskundige functies, maar kreeg daardoor ruimte voor andere zaken. De ontwikkeling van het individu werd een belangrijke functie van het gezin. En juist die persoonlijke ontwikkeling is van belang in een economie die meer en meer op kennis draait en sociale vaardigheden.

Feit is dat het 'nieuwe gezin' in tal van opzichten *complementair* is met de 'nieuwe ondernemers' en ook met de 'nieuwe professionals' die zijn beschreven in de twee eerdere delen van het drieluik. Aanvullend, niet identiek! Want het gezin biedt precies datgene waardoor er een *balans* ontstaat in een moderne samenleving. De relaties die partners en ouders en kinderen met elkaar hebben zijn in intentie - en in de praktijk - voor het leven. Gezinsleden hoeven elkaar niet maandelijks af te rekenen op geleverde prestaties, ze zijn in staat om om te gaan met ongelijkheid tussen partners en tussen kinderen. Daarmee blijven gezinnen doen wat ze altijd gedaan hebben: beschermen. Maar tegelijk *spiegelt* het moderne gezin ook de moderne verhoudingen in een samenleving: de relaties zijn niet meer traditioneel en hiërarchisch, gezinsleden hebben permanent wisselende en flexibele onderlinge rolverhoudingen. En het meest frappante is dat de meeste Nederlandse gezinnen dit proces al aardig voor elkaar hebben, terwijl bedrijfsleven en onderwijs daar vaak nog mee moeten beginnen.

Voor de goede orde: dat geldt natuurlijk niet voor alle gezinnen. Een behoorlijk deel van de gezinnen in Nederland worstelt wel degelijk nog met de dagelijkse strijd om het bestaan, heeft lage inkomens, zit nog vast in starre culturele verhoudingen. Het zijn deze gezinnen die meestal ook 'beeldbepalend' zijn, die voortdurend in de aandacht van beleid en media staan. Maar die gezinnen zijn absoluut niet representatief voor het totaal, ze geven dus een vertekend beeld van de werkelijkheid, van de ontwikkelingen die in de samenleving hebben plaatsgevonden. De problemen waar het over gaat zijn overigens niet minder reëel. En frappant daarbij is dat de huidige gezinsproblemen zich niet alleen aan de 'onderkant', maar ook juist aan de 'bovenkant' van het sociale spectrum voordoen. Dat is een internationale trend. Als we naar de Ierse en Zweedse voorbeelden kijken, dan zien we dat het *tijdsprobleem* niet beperkt is tot de Nederlandse tweeverdiener, dat de 'combinatiestress' ook het moderne Ierse gezin treft. En het is minstens zo frappant dat dit gezinstype van de sociale bovenlaag lijkt te kampen met hetzelfde soort problemen dat de gezinnen van boeren en middenstanders in het verleden hadden. Hun gezinsleven kent nauwelijks enige ontspannende momenten, iedere minuut staat in het teken van de economische strijd om het bestaan. En dat legt des te meer druk omdat - ook dat is een internationale trend - de huidige bovenlaag van de samenleving het 'aristocratische model' toch afwijst. Ook hoogopgeleide rijke ouders willen hun kinderen *zelf* opvoeden in plaats van dat

over te laten aan au pairs of kostscholen. (De groep die daar wel voor kiest is zeer klein, de sociale afkeuring van dit model is omgekeerd zeer groot.)

Hoe sterk die wens is, wordt duidelijk als bijvoorbeeld een land als Zweden - decennialang gezien als het grote voorbeeld voor de 'moderne samenleving' - besluit om ouders niet alleen opvang te bieden, maar ook verlof. Binnen tien jaar stijgt het geboortecijfer met bijna een half kind per vrouw. Een *inhaalmanoeuvre*: bijna de helft van de huidige veertigjarige Zweedse vrouwen heeft minder kinderen gekregen dan ze eigenlijk gewild had. In de meeste andere Europese landen, ook in Nederland, is dat 'maar' ongeveer een kwart. Hetzelfde patroon zien we als het gaat om betaald werk: de meerderheid van de Zweedse vrouwen wil liever parttime werken, zou in feite kiezen voor het patroon dat Nederlandse vrouwen nu vertonen...

... en dat is ook niet vreemd, als je kijkt naar wat andere getallen. Veertig jaar structureel beschikbare kinderopvang in Zweden heeft niet opgeleverd wat emancipatiedenkers hadden gehoopt (en vaak nog steeds hopen). De meeste vrouwen in Zweden werken in lagere functies en doen bovendien nog steeds het huishouden: Zweedse mannen besteden daar gemiddeld zes minuten meer aan dan vroeger. Nederlandse mannen doen het dan naar verhouding nog beter, maar ook dat is eigenlijk niet gek, want zij hebben relatief korte werktijden en flexibele werkdagen.

Elk Europees land worstelt op eigen wijze met de aanpassing van de sociale structuren aan de nieuwe economie... en dus ook aan het nieuwe gezin. In Ierland zijn er initiatieven om persoonlijke 'tijdscoaches' voor gezinnen ter beschikking te stellen, in Duitsland wil men gezinnen vooral meer geld geven, Zweden heeft er recentelijk voor gekozen om behalve opvang ook verlof te geven. Het enige - maar mogelijk toch niet onbelangrijke - dat je zou kunnen stellen op grond van deze interviews is dat er geen *standaardoplossing bestaat die goed is voor alle gezinnen*. Van bovenaf opgelegde collectieve voorzieningen doen de verscheidenheid in gezinnen tekort. Keuzevrijheid moet daarom voorop staan bij beleid gericht op gezinnen. Op z'n best kan de overheid gezinnen ondersteunen. En dan liever via financiële ondersteuning direct aan gezinnen dan via gratis kinderopvang. Een hogere kinderbijslag en kinderkorting biedt gezinnen keuzevrijheid bij de aanwending, maar houdt wel rekening met de kosten van het opvoeden van kinderen. Het ontbreken van een

standaardoplossing voor allen is ook niet erg: standaardoplossingen zijn toch meer voor mensen die niet kunnen of willen nadenken over hun situatie. En voor de meeste gezinnen is dat niet aan de orde: zij zijn zelf dagelijks bezig met het bereiken van de optimale verhoudingen, binnen hun gezin en tussen hun gezin en de samenleving. De net ingevoerde levensloopregeling is daarom ook een typisch Nederlandse innovatie. Er is in ons land immers geen breed stelsel van verlofrechten en uitgebreide kinderopvang, en het is ook niet heel gebruikelijk om een au pair of nanny in huis te halen. Nederlandse gezinnen kiezen er bewust voor dat op zijn minst een van beiden parttime werkt. En dat zal in de toekomst steeds vaker ook de mannelijke partner zijn, zoals in het geval van de familieLindeboom. De levensloopregeling sluit hierbij aan. Met behulp van de levensloopregeling kunnen gezinnen zelf bepalen hoe ze tijd en geld over de levensloop verdelen en hoe ze zorg en arbeid combineren. Zoals de familie Kuipers dat zelf dank zij gunstige omstandigheden (en veel doorzettingsvermogen) kon realiseren.

Het nieuwe gezin verdraagt zich het beste met een systeem dan noch collectivistisch noch individualistisch is. In de Scandinavische benadering is de overheid te sturend. In de Angelsaksische traditie wordt het gezin nauwelijks ondersteund en mag het gezin het zelf uitzoeken.

Kortom, er is niet *een enkel* 'nieuw gezin', er heeft een vernieuwingsproces plaatsgevonden waardoor de overgrote meerderheid van de Nederlandse gezinnen is vernieuwd. Het moderne gezin laat zich niet vangen in welke formule of welke term dan ook. Termen als tweeverdieners of anderhalfverdieners, spitsuurgezinnen of combinatiestress, het levert allemaal een enorme vertekening op: er vallen altijd meer gezinnen buiten de definitie dan erbinnen. Het gaat niet om een formule, die we met toevoeging van een snufje geld of een scheutje wetgeving van bovenaf kunnen toepassen. Er is sprake van een *proces* dat zich in de afgelopen generaties heeft afgespeeld. Een proces dat gedragen is en blijft door ouders en kinderen zelf... en een proces dat kennelijk toch snel en succesvol tot modernisering van de 'primaire' leef sfeer heeft geleid. Zo snel dat niet alleen moeders maar ook vaders met smart zitten te wachten tot de sferen van onderwijs, arbeid en beleid zich ook wat moderner, dynamischer en dus *flexibeler* op kunnen stellen als het om de wensen van gezinnen gaat.

Noten

¹ Om de privacy van de gezinnen in dit boek te beschermen zijn hun namen, woonplaatsen en andere mogelijk identificerende gegevens gewijzigd. De teksten zijn ter goedkeuring voorgelegd aan de gezinnen zelf.

² Zie hiervoor o.a. Nederlandse Gezinsraad, Gezin, Beeld en Werkelijkheid (2001) en Wetenschappelijk Instituut van het CDA, De Gordiaanse Jeugdknoop (2005)

³ Gebaseerd op van den Brink, van Setten en Zwaan (zie literatuurlijst)

⁴ Ook in Nederland is dit misverstand wijd verbreid, we kennen allemaal de mooie foto's van gezinnen met twintig kinderen op een rij. Deze gezinnen zijn echter altijd een hoge uitzondering geweest, ze kwamen alleen voor in zeer arme gebieden als De Peel en de huidige Bollenstreek. In Leiden was de gemiddelde gezinsgrootte in de 16e eeuw al lager dan twee kinderen (zie ook vd Brink dissertatie)

⁵ In Frankrijk werd het land verdeeld tussen de kinderen en dreigde dus permanent versnippering. Franse boeren maakten al in de 14e eeuw en waarschijnlijk nog eerder gebruik van condooms - gemaakt van varkensblaas - om hun kindertal te beperken.

⁶ Centre for Everyday Life of Families, een samenwerkingsverband van universiteiten in Zweden, Italië en de Verenigde Staten. Door de grote culturele verschillen tussen deze landen is het mogelijk om vergelijkingen te maken en patronen op te sporen die gelijk zijn voor alle gezinnen. Het CELF is gespecialiseerd in diepte-onderzoek met moderne technieken. Zo wordt bijvoorbeeld niet gewerkt met vragenlijsten maar met video-opnamen van dagelijkse situaties als koken, eten en huiswerk maken.

⁷ Herman Wijffels heeft het als voorzitter van de SER ooit zo geformuleerd: 'In de economie van de toekomst gaat het niet meer om de vraag wat je precies doet, maar om de vraag hoe goed je in staat bent om als onderdeel van een wereldwijd proces met elkaar samen te werken, jouw plek te vinden in het economische interactieproces.' Deze formulering sluit naadloos aan bij het type interacties waar het moderne gezin bol van staat.

Literatuurlijst

Brink, G. van den: De grote overgang. Een lokaal onderzoek naar de modernisering van het bestaan. Nijmegen, Sun, 1996

Bundesministerium fuer Familie, Senioren, Frauen und Jugend: Familie zwischen flexibilitaet und Verlasslichkeit. Siebter Familienbericht. Berlin, 2005

CBS/Nederlandse Gezinsraad: Samenleven, nieuwe feiten over relaties en gezinnen. Den Haag, 2001

Europese Unie: Eurobarometer 59.0. Brussel, 2004

Europese Unie: How Europeans spend their time, everyday life of women and men. Brussel, EU, 2004

Ministerie van VWS: Nota Gezinsbeleid. Den Haag, 2006

Nederlandse Gezinsraad: Het gezin anno nu. Den Haag, 2005

Setten, H. van: In de schoot van het gezin. Opvoeding in Nederlandse gezinnen in de twintigste eeuw. Nijmegen, Sun, 1983

Sociaal en Cultureel Planbureau: Inkomen verdeeld. Trends in ongelijkheid, herverdeling en dynamiek. Den Haag, 2003

Wetenschappelijk Instituut voor het CDA: De Gordiaanse Jeugdknoop. Den Haag, 2005

Zwaan, T. (red) Familie, huwelijk en gezin in West-Europa. Van Middeleeuwen tot moderne tijd. Boom/Open Universiteit, Amsterdam/Heerlen, 1993

Bronnen figuren

Aantal kinderen per vrouw/per gezin
Nederlandse Gezinsraad 2001

Verdeling kinderen over gezinnen
Nederlandse Gezinsraad 2001

Inkomensverdeling van gezinnen
Sociaal en Cultureel Planbureau 2003

Dekking kosten kinderen
Ministerie van VWS 2006

Relaties tussen generaties
Bundesministerium fuer Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2005

Allochtone en autochtone gezinnen
Nederlandse Gezinsraad 2001

Succes allochtone gezinnen
Wetenschappelijk Instituut van het CDA 2005

Opvattingen in EU-landen over de verdeling van zorg
Europese Unie 2004

Werkverdeling per week
Bundesministerium fuer Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2005

Ik wil graag in deeltijd werken
Bundesministerium fuer Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2005

Aantal kinderen in relatie tot kindertal
Bundesministerium fuer Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2005

Kloof ontstaan in jongste gezinsfase
Bundesministerium fuer Familie, Senioren, Frauen und Jugend 2005